

BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR 3

AYLIK DERGI
YIL : 35
MART 1998
•
450.000 LİRA

- 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI VE NÜKLEER ENERJİ YAKLAŞIMI
- YÜKŞEK ENFLASYON DİNAMİKLERİ VE TÜRKİYE İÇİN BİR ÇÖZÜMLEMESİ

BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR

MART 1998 • YIL: 35 • SAYI:3 • 450.000 LİRA (KDV DAHİL)

Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş. Adına

İmtiyaz Sahibi

BULEND ÇORAPÇI

Yazı İşleri Müdürü

DR. ÖZTİN AKGÜÇ

Danışma Kurulu Başkanı

ŞİNASI ÇELİKKOL

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat • Dr. Öztin Akgüç • Prof. Dr. Erdoğan Alkin • Prof. Dr. Güven Alpay • Dr. Orhan Altan • Tefrik Altınok • Prof. Dr. Mustafa A. Aysan • Prof. Dr. Ömer Faruk Baturel • Dr. Metin Berk • Prof. Dr. Ünal Bozkurt • Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu • Prof. Dr. Nasuhi Bursal • Yavuz Canevi • Ege Cansın • Halük Ceyhan • Mehmet Gün Çalka • Özer U. Çiller • Bulend Çorapçı • Ahmet Demirel • Zeki Döşlüoğlu • Necdet Durakbaşı • A. Aydın Dündar • Gazi Erçel • Kaya Erdem • Tarhan Erdem • Oktay Ersoy • Prof. Dr. Cümhur Ferhan • Prof. Dr. Atilla Gönenli • Prof. Dr. Emre Gönençay • Doç. Dr. Seyfettin Gürsel • Prof. Dr. Zeyyat Hatiboğlu • Erhan İşıl • Prof. Dr. Halük A. Kabaaloğlu • Prof. Dr. Müh. Kemal Kafalı • Adnan Başer Kafaçoğlu • Y. Doç. Dr. Ahmet S. Kalın • A. Nazif Keyman • Prof. Dr. Yıldırım Kılıç • Prof. Dr. Tamer Koçel • Kemal Kurdaş • Prof. Dr. Kemal Kurtuluş • Prof. Dr. Erol Manisalı • Prof. Dr. Orhan Morgül • Prof. Dr. Erdoğan Moroğlu • Ziya Nebioğlu • Ergin Neng • Alp Orçun • Rahmi Önen • Prof. Dr. İsmail Özasan • M. Celâlettin Özgen • Ertan Özgür • Tuncay Özilhan • Selâhattin Özmen • Ertuğrul İhsan Özol • Prof. Dr. Ergun Özsunay • Prof. Dr. Merih Paya • Prof. Dr. Reha Poroy • Prof. Dr. Dündar Sağlam • Halit Soydan • Prof. Dr. Mehmet Şükrü Tekbaş • Osman N. Torun • Fikret M. Tuncer • Nezir Tunçsiper • Prof. Dr. Gül G. Turan • Doç. Dr. Şeref Türen • Prof. Dr. T. Güngör Uras • İbrahim Ülkem • Dr. Cüneyt Ülsever • A. Doğan Yalim • Mehmed Tarık Yaşa • Doç. Dr. Gökseki Yücel • Prof. Dr. Ahmet Yüksel

Yazı Kurulu

Dr. Öztin Akgüç • Doç. Dr. Seyfettin Gürsel • Prof. Dr. Merih Paya • Prof. Dr. Dündar Sağlam • Prof. Dr. T. Güngör Uras

Genel Yayın Yönetmeni

MUSTAFA BARIŞ

BU SAYIDA

- Doç. Doç. Dr. Seyhun Doğan**
1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin
Enerji Politikası ve Nükleer Enerji
Yaklaşımı 3
- Ekonomik Göstergeler (İç) 22**
- Doç. Dr. Mehmet Bolak**
Sermaye Piyasası 23
- Yrd. Doç. Dr. Çetin Doğan**
Yüksek Enflasyon Dinamikleri ve
Türkiye İçin Bir Çözümlemesi 29
- Ekonomik Göstergeler (Dış) 46**
- Dr. Suna Oksay**
Pazar Ekonomisinin Geleceği ve
Türkiye 47
- Abdul Kadir Kökocak**
Rant Kollama Faaliyetlerinin
Olçülmesi 51
- Ramazan Gökbunar**
Küreselleşme Sürecinde İşgücü 57
- Abone Formu 64**

Bilgisayarınıza taşındık!

Akbank'tan teknolojik devrim: **AKPC**

- AkPC, bankacılık işlemlerini evinizdeki ya da işyerinizdeki bilgisayarınızdan "görerek" yapmanızı sağlar.
- Her Akhesap sahibi, hiçbir ücret ödmeden AkPC'ye sahip olabilir.
- Akbank yaptığınız işlemlerden hiçbir komisyon ve masraf almaz.
- Dilediğiniz Akbank şubesine başvurduğunuzda, AkPC disketleriniz adresinize gönderilir.
- Bilgisayarınıza AkPC disketini taktığınızda PC ekranınız, AkMatik ekranına dönüşür.
- AkPC'nin bankacılık hizmetlerinden, sadece sahibi değil, Akkart Extra'sı olan herkes yararlanabilir.

İnternet bağlantılı AkPC

- İnternet, Akbank'ın AkPC ile birlikte sunduğu özel bir ek hizmettir.
- En avantajlı İnternet bağlantısını Akbank sunar.
- 30 saati aylık 18 dolar hizmet kirası ve 30 saatten sonra her saat için de 1 dolar ödeyerek İnternet dünyasına bağlanabilirsiniz.

Siz de, Akbank'a gelin; Görüntülü Ev & Ofis Bankacılığı'yla mutlaka tanışın.

Geleceği içeri alın!

PC'nizde bulunması gereken özellikler:

- 486DX veya üstü bilgisayar
- 8 MB ve üstü ana hafıza
- 40 MB disk
- Windows 95 işletim sistemi
- Windows 95 Dial Up Networking desteği
- Bağlantı için modem

AKBANK
Güveninizin Eseri

Akhesap ve Akkart Extra'sı olan herkesin AkPC ile yapabileceği başlıca işlemler:

- Repo yapabilirsiniz.
- Yatırım fonu alıp satabilirsiniz.
- Hazine bonusu alabilirsiniz.
- Devlet tahvili alabilirsiniz.
- Döviz alıp satabilirsiniz.
- VDMK alabilirsiniz.
- Diğer bankalardaki hesapları havale (EFT) gönderebilirsiniz.
 - Hisse senedi alım-satım talimatlarınızı verebilirsiniz.
- Akbank şubelerindeki hesapları havale yapabilirsiniz.
- Senetlerinizi ödeyebilirsiniz.
 - Virman yapabilirsiniz.
 - Vadeli, vadesiz TL ve döviz hesaplarınızın bakiyesini görebilirsiniz.
- Vadesiz hesap hareketlerini görüntüleyebilirsiniz.
- Kredi kartı borcunuzu ve limitinizi takip edebilirsiniz.
 - Kredi kartı borcunuzu ödeyebilirsiniz.
- Yatırım portföyünüzü takip edebilirsiniz.
- Talimatlı ödemelerinizi tutarlarını ve ödeme tarihlerini görebilirsiniz.
- Akbank döviz kurlarını öğrenebilirsiniz.
 - Kredi hesaplarınızı görüntüleyebilirsiniz.

Görüşler

Yrd. Doç. Dr. SEYHUN DOĞAN

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Politikası Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Enerji Politikası ve Nükleer Enerji Yaklaşımı

Giriş

Hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi gelişmeler, dünya enerji tüketimini devamlı olarak artırmaktadır. Bu bakımdan, dünya enerji kaynaklarının kontrolü sorunu, ülkeler arasında kıyasıya süren bir rekabeti 21. yüzyıla taşımaktadır.

İnsan yaşamının ve faaliyetinin ayrılmaz bir parçası olan enerjinin temini sorunu, ulusal olmanın yanında uluslararası gündemde de önemli yer işgal etmektedir. Dünya enerji üretiminde yoğun olarak kullanılan kaynakların tükenebilirliği, aşırı dışa bağımlılık ve çevre tahribatı gibi sebepler sonuçta, nükleer enerjiyle birlikte alternatif enerji kaynaklarına (güneş, rüzgar, jeotermal v.b.) doğru bir yönelişi gelecekte mecbur kılmaktadır. Alternatif enerji kaynaklarından beklenen randıman uzun vadeli oldu-

ğu için bugün özellikle gelişmiş ülkelerde nükleer santraller yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu tercihte, kurulan bir nükleer santralin ürettiği enerjinin, kurulan bir hidroelektrik ya da termik santrale göre çok daha yüksek seviyede olması da önemli rol oynamaktadır. Buna rağmen, gelişmekte olan ülkelerde nükleer enerji yaygın olarak kullanılmamaktadır. Türkiye de henüz bu enerji ve teknoloji den faydalanmamaktadır. Ancak, Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda bir an önce geçileceği söylenen nükleer enerji, 2000'li yıllarda Türkiye'nin enerji sisteminde yerini alacaktır.

Bu çalışmayla da; Türkiye'nin 1980 Sonrası ve 2000'li yıllarda enerji politikasının perspektifi (hedefler, gerçekleştirmeler ve tahminler), enerji dengesinde ortaya çıkan açıklar ve nükleer enerji yaklaşımı, dünya paralelinde analize tabi tutulmuş ve sonuçları değerlendirilmiştir.

1) Türkiye'nin 1980 Sonrası Enerji Politikası

1973 yılı sonu-1974 yılı başında I. Petrol Krizi patlak verdiğinde Türkiye, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977) içindeydi. Tüm dünyayı etkisi altına alan (1979-1980'de II. Petrol Krizi'yle OPEC ülkeleri de krizin içine girmiştir) bu kriz sebebiyle III. Plan Dönemi'nde Türkiye'de, enerji sektörü önemli bir darboğaza sürüklenmiştir.

III. Plan Dönemi'nde ekonominin ihtiyaç duyduğu başta elektrik olmak üzere enerji, zamanında ve yeterince karşılanamamıştır. Birincil enerji kaynaklarından hidrolik ve kömür kaynakları yeterli ölçüde geliştirilemezken, öngörülen yatırımlarda büyük gecikmeler sözkonusu olmuştur. Bu dönemde petrol krizi nedeniyle büyük önem kazanan enerji arzının karşılanmasında gerekli ve yeterli düzeyde tasarruf önlemleri de yürürlüğe konulamamıştır. Enerji tüketiminin henüz yeterli seviyeye ulaşmadığı Türkiye'de, enerjinin her alanda rasyonel ve tasarruflu kullanımında mesafe alınamamıştır. Esasen planlı dönemler süresince yeterince geliştirilemeyen ulusal enerji kaynaklarından yapılan toplam enerji üretimi artış hızı gittikçe azalmış; ancak tüketim hızı artmıştır. 1977 yılı sonunda, artan enerji talebinin sadece yarısı ulusal enerji kaynaklarından karşılanabilmiştir. O halde, planlı dönemler boyunca enerji sektöründeki gelişmeler, kalkınmanın ihtiyaç duyduğu oranda ve kalitede enerjiyi zamanında ve yeterince sağlayamamıştır. Planlarda hedeflenen fiziki hedefler yakalanamazken, enerji sektörü gittikçe ülke ekonomisinde darboğazlara yol açan bir sektör haline almıştır⁽¹⁾.

Bu bakımdan IV. Plan Dönemi'nde, özellikle III. Plan Dönemi'nde önemli boyutlara ulaşan petrol talebinin, ülke kalkınmasında darboğaz yaratmasının önüne geçilmesi, ikame ve tasarruf imkanlarının değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Petrol arama ve taramalarının hızlandırılmasının yanısıra alternatif kaynakların (özellikle güneş) kullanımı için araştırma ve geliştirme çabalarının önem kazandığı belirtilirken, mevcut enerji açığının kapatılmasında linyitin en büyük katkısı yapması öngörülmüştür. Bu çerçevede IV. Plan'da enerji sektörüne yönelik politikaların başlıcaları şu şekilde belirlenmiştir⁽²⁾:

– Enerji politikasının ana ilkesi, enerji talebinin yurtiçi kaynaklardan karşılanması olacaktır.

– Yatırım programlarına alınan enerji tesislerinin başta finansman olmak üzere tüm sorunları öncelikle ve ivedi olarak çözüme kavuşturulacaktır.

– Bilinen enerji kaynaklarının, ekonomik işletme koşullarına ulaşması sağlanacaktır. Koklaşabilir taşkömürünün ısınma-ısıtma amacıyla kullanımı sona erdirilecektir. Elektrik üretimi ve ısınma-ısıtma için stratejik öneme sahip olan linyit yatakları kamu kesimince işletilecektir.

– Enerji üretimi, iletimi ve dağıtımında kullanılan yatırım mallarının yurtiçinde üretimine yönelik olarak, öncelikle imalat sanayinin bu alanda kurulmasına çalışılacaktır.

– Enerji üretim ve dağıtımında kullanılan teknolojik gelişmeler yakından takip edilerek, ülke şartlarına uyarlanması sağlanacaktır. Nükleer teknoloji kullanımına geçiş çabaları da arttırılacaktır.

Enerji üretiminde öncelikle öz kaynaklardan yararlanılacaktır. Bu bakımdan nükleer enerji tesisleri için gerekli hammaddenin yurtiçi kaynaklardan sağlanabilmesi amacıyla kullanılabilir nükleer enerji rezervinin kesin potansiyelinin ve niteliğinin saptanması çalışmaları devam ettirilecektir. Termik / hidrolik dengesinin, hidrolik kaynaklar yönünde şekillenmesinde gerekli özen gösterilecektir.

– Nüfusun tamamına elektriğin ulaştırılması amacıyla, elektrik enerjisinin üretimi ve iletimi bir kamu hizmeti olarak yürütülecektir. Bölge ülkeleriyle elektrik ticareti dengeli ve artan oranda yaygınlaştırılacaktır.

Bu politikalar doğrultusunda toplam sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörünün payı % 10.6 olarak öngörülmüştür. Kamu sabit sermaye yatırımları içinde ise sektörün payı % 18.35 olarak hedeflenmiştir. Bununla birlikte, enerji sektörüne yönelik üretim tesislerinin 5-8 yıl gibi bir süreyi gerektirdiğinden hareketle, en az 10 yıllık bir dönem için yatırımların belirlenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Bunun için de, gelecek 10 yıl için tahmin edilen enerji talebinin karşılanması doğrultusunda planlanan tesislerin işletmeye açılması mecburiyeti üzerinde durulmuştur. IV. Plan Dönemi boyunca yatırımların gerçekleşme seviyeleri incelendiğinde, enerji sektörünün hem toplam, hem de kamu yatırımları içinde payının hedeflenenin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Toplam sabit sermaye yatırımları içinde % 15.25 olan enerji sektörünün payı, kamu yatırımlarında % 25.45 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

1985-1989 arası dönemi kapsayan V. Plan'da en önemli hedeflerden biri olarak, enerji sektörünün ekono-

mik gelişmeyi destekleyici bir yapıya kavuşturulması gösterilmiştir. Bu doğrultuda; enerji sektörüne yönelik yatırımlara ağırlık verilmeye devam edilmesi, üretimin artırılmasında güvenilir ve ucuz kaynakların öncelik taşıması, ulusal kaynakların üretimine ve kullanımına önem verilmesi, linyit rezervlerinin enerji açığının giderilmesi için kullanılması, orta ve uzun dönemde ise hidrolik enerji potansiyelinden maksimum düzeyde yararlanılması hedeflenmiştir. Öngörülen iktisadi büyüme ve sosyal gelişmeleri destekleyecek ve yönlendirecek şekilde, enerji ihtiyacının zamanında, yeterli ve güvenilir olarak karşılanmasını temel ilke olarak benimseyen V. Plan'da enerji sektörüne yönelik politikaların başlıcaları şu şekilde belirlenmiştir⁽³⁾:

– Enerji tüketiminde ekonomik anlamda yurtiçi kaynakların kullanımına ve düşük maliyetli primer enerji ithaline öncelik verilecektir. Kısa vadede düşük kalorili linyit kullanan termik santrallara, uzun vadede ise hidrolik kaynaklara önem verilerek, elektrik enerjisi darboğazının atlatılmasına çalışılacaktır.

– Ham petrol arama ve üretiminde özel kesime ve dış kaynaklara önem verilerek, gerekli teşvik sağlanacaktır.

– Enerji üretiminin artırılmasında yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarından (özellikle güneş, jeotermal, biyogaz başta olmak üzere) kısa zamanda faydalanmak için gerekli girişimler desteklenecektir. Uzun vadede de önemli bir imkan sunan, çevre kirlenmesine yol açmayan, basit bir işgücünü gerektiren ve halen nükleer güç maliyetinde olan "karma güneş-su gücü" üzerindeki araştırma ve uygulamalar takip edilecektir.

– Enerji kaynaklarının tüketici sektörlerde en ekonomik ve verimli şekilde kullanılabilmelerini amaçlayan dağıtım programları hazırlanarak, bu çerçevede uygulamaların yapılmasına çalışılacaktır.

– Elektrik enerjisi üretim, dağıtım ve tüketimindeki kayıplar, gerektiğinde yeni teknolojilerin uygulandığı en uygun çözümlerle azaltılacaktır.

– Elektrik enerjisi açığının giderilmesi için kritik durumlarda kullanmak amacıyla ithal yakıtlı santrallerin inşası konusu etüd edilecektir.

– Trakya-Çamurlu doğal gaz alanlarındaki çalışmalara hız verilirken, komşu ülkelerle bu konuda projelerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

– Nihai kullanım aşamasında enerji tasarrufu için, kamuoyunu bilinçlendirecek eğitim ve teşviklere başvurulacaktır.

– Enerji ana planı hızla hayata geçirilecek ve komşu ülkelerle elektrik enerjisi konusunda gerekli bağlantılar kurulacaktır.

Öngörülen bu politikalar çerçevesinde V.Plan'da toplam sabit ser-

Tablo 1
Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımları İçinde
Enerji Sektörünün Payı (%)

	Kamu	Özel	Toplam
IV. Plan Dönemi 1979-1983 (H)	18.35	0.03	10.60
(G)	25.45	0.69	15.25
V. Plan Dönemi 1985-1989 (H)	25.30	0.82	14.89
(G)	25.15	1.07	13.90
VI. Plan Dönemi 1990-1994 (H)	22.56	3.29	10.85
(G)	17.4	0.7	5.5
VII. Plan Dönemi 1996-2000 (H) ¹	21.2	4.6	8.5
(H) ²	21.8	4.7	8.7
1996 (G)	13.0	1.8	4.1
1997*	13.1	4.0	6.1
1998**	15.2	6.8	8.7

(H) Hedef, (G) Gerçekleşme

(*) Gerçekleşme Tahmini (**) Program

(1) GSMH Büyümesi % 5.5'e göre.

(2) GSMH Büyümesi % 7.1'e göre.

Kaynak: DPT, IV. BYKP, s. 215.; DPT, V. BYKP, s. 10.; DPT, VI. BYKP; s. 13.; DPT, VII. BYKP, s. 174. DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalarda Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara, 1990, s. 34. DPT, 1998 Yılı Programı, s. 161.

maye yatırımları içinde enerji sektörünün payı % 14.89 olarak hedeflenmiş ve gerçekleşme % 13.90 olmuştur. Kamu sabit sermaye yatırımları içinde ise % 25.30 olarak öngörülen enerji sektörünün payı, % 25.15 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Türkiye'de özellikle 1984'ten itibaren toplam sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörüne yönelik yatırımlar (ulaştırma, konut ve diğer hizmetler sektörleriyle birlikte) ağırlık kazanmış ve yıllar itibarıyla da enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarında düzenli artışlar söz konusu olmuştur. 1980'li yıllarda imalat sanayii ile beraber enerji sektöründe gerçekleştirilen yüksek büyüme hızları, kalkınmada sanayi sektörünün lider konuma gelmesini desteklemiştir. 1980-1989 Dönemi'nde enerji sektöründe yıllık ortalama % 9,1 lik büyüme hızına ulaşılmıştır⁽⁴⁾.

Ekonominin dışa açılması sürecinin devam ettirilmesi gereğinden hareket eden ve 1990-1994 arası yılları kapsayan VI. Plan Dönemi'nde, enerji sektörü için daha düşük bir yatırım artışı planlanmış ve iletim-dağıtım yatırımlarına önceliklerin verilmesi gerekli görülmüştür. Bunda, V. Plan Dönemi'nde önemli oranda güç ve üretim kapasitelerinin oluşturulduğu görüşü etkili olmuş ve 1988 yılı fiyatlarıyla 16.9 trilyon TL'lik yatırım hedeflenmiştir. VI. Plan'da, enerji sektöründe ekonomik anlamda yerli veya ithal tüm enerji kaynaklarının değerlendirilmesi; bütün yatırım ve finansman kesimlerinden ve imkanlarından yararlanılması; sonuçta birincil ve ikincil enerji taleplerinin güvenilir bir arz yapısında, en ekonomik şekilde karşılanması esası benimsenmiştir. Bu doğrultuda Plan'da enerji sektörü-

ne yönelik politikaların başlıcaları şu şekilde belirlenmiştir⁽⁵⁾:

– Doğal gaz kullanımının yaygınlaştırılması, ekonomik kriterler baz alınarak planlı bir şekilde sağlanacaktır.

– Hidrolik, jeotermal ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından daha çok yararlanmaya sağlayacak önlemler alınacaktır.

– Uzun vadede öneminden hareketle, Plan döneminde nükleer enerji teknolojisine geçiş çalışmaları yapılacaktır.

– Özelleştirme çalışmaları devam ettirilecek ve özel kesim yatırımlarını artırıcı girişimler teşvik edilecektir.

– Enerji kaynaklarının verimli kullanımı, uygun teknolojilerle sağlanacak ve enerji tasarrufunu amaçlayan projeler desteklenecektir.

– Elektrik sektöründe kamu ve özel sektör firmalarının birlikte faaliyette bulunacağı yeni bir yapılanmaya gidilecektir. Ayrıca, elektrik sektöründe uzun vadeli yatırım planlaması yapılacaktır.

Nükleer enerji teknolojisine geçiş için gerekli çalışmaların başlatılması gereği üzerinde duran VI. Plan'da, toplam sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörünün % 10.85'lik pay alması hedeflenmiştir. Ancak, gerçekleşme % 5.5 gibi çok düşük düzeyde olmuştur. Aynı şekilde, % 22.56 olarak öngörülen kamu sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörünün payı % 17.4 olarak gerçekleşmiştir. Enerji yatırımlarına özel sektörün de katılması isteğine rağmen, VI. Plan Dönemi'nde özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörünün payı % 0.7 gibi çok düşük bir oranda seyretmiştir (Tablo 1).

Bununla birlikte VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı öncesi son kırk yılda birincil enerji ve elektrik tüketim değerlerinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Sözkonusu dönem için, birincil enerji tüketimi yıllık ortalama % 5.2, elektrik tüketimi % 11 civarında artış göstermiştir. Ancak, kişi başına birincil enerji ve elektrik tüketim değerleri gelişmiş ülke ortalamalarının gerisinde kalmıştır. Üretimde en önemli gelişmelerin hidrolik enerji ve petrolde olduğu VI. Plan'ın akabinde VII. Plan, gelişen ekonominin ve artan nüfusun enerji ihtiyaçlarının devamlı ve kesintisiz bir biçimde ve asgari maliyetlerle karşılanabilmesini, enerji sektöründe temel amaç olarak benimsemiştir. Plan'da toplam enerji talebinin yıllık ortalama % 5.3 oranında artış göstereceği ve 2000 yılında 85.8 milyon ton petrol eşdeğerine ulaşacağı tahmin edilmiştir. Bu doğrultuda Plan Dönemi'nde enerji sektörüne yönelik politikalar genel kapsamda şu şekilde öngörülmüştür⁽⁶⁾:

– Uzun vadede güvenilir ve düşük maliyetli bir enerji arz sisteminin kurulması çerçevesinde, yurtiçi enerji kaynakları geliştirilecek, ithal kaynakların temini için gereken projeler başlatılacak, ürün ve kaynak ülke açısından çeşitlilik sağlanacaktır.

– Enerji kaynaklarının üretimine yönelik madencilik sektörü yatırımlarına önem verilecek, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması ve nükleer teknolojinin ivedilikle transferi ve adaptasyonu konularına gereken özen gösterilecektir.

– Sanayi sektöründe ve sosyal hayatın her kesiminde enerji yoğunluk değerlerinin düşürülmesi, verimliliğin artırılması ve tasarrufa yönelik

programların hazırlanması sağlanacaktır.

– Büyük kapasiteli yeni santral projelerine başlanacaktır. Enerji kayıplarının azaltılması ve şebekelelerin revizyonu hedeflerine yönelik olarak, dağıtım ve şebeke yatırımları sürdürülecektir.

Bununla birlikte VII. Plan'da, 1990 yılı sonrası gerçekleştirilen yatırımların, ihtiyaçlar iki katına çıkmasına karşılık 1977-1987 arası dönemde yapılan yatırımların yarısı seviyesine gerilediği belirlenmiştir. Ayrıca Plan'da, özelleştirme faaliyetleri ve özel kesimden umulan katkıların gelmemesi; kamu yatırımlarının geriletilmesi ve mevcut çevre mevzuatı ile uygulamalardaki problemlerin, enerji sektörüne yönelik yatırımların planlı olarak devam ettirilmesini olumsuz biçimde etkilemesi ve sonuçta muhtemel bir elektrik açığı ile karşılaşılabileceği konularına dikkat çekilmiştir⁽⁷⁾.

Bu bakımdan VII. Plan, enerji sektörünün özel sabit sermaye yatırımları içindeki payını % 4.6 %4.7 olarak öngörmüştür. Kamu sabit sermaye yatırımları içinde sektörün payı % 21.2 - % 21.8 olarak hedeflenirken, toplam sabit sermaye yatırımları içinde bu pay % 8.5 - % 8.7 olarak belirlenmiştir. 1996 yılı gözönüne alındığında enerji sektörü yatırımlarının payı toplam sabit sermaye yatırımları içinde % 4.1, kamu sabit sermaye yatırımları içinde % 13.0, özel sabit sermaye yatırımları içinde ise % 1.8 olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılı için sırasıyla % 6.1, % 13.1 ve % 4.0 olarak gerçekleşmesi tahmin edilen enerji sektörünün payı, 1998 yılı için yine sırasıyla % 8.7, % 15.2 ve % 6.8 olarak programlanmıştır (Tablo 1). Bu son üç yıl için sözkonusu oranlar gözönünde tutulduğun-

da; VII. Plan hedeflerine ulaşabilmek, plan döneminin son iki yılı olan 1999 ve 2000 yıllarında özellikle kamu sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörünün payında önemli bir artışın gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.

Kamu sabit sermaye yatırımları içinde enerji sektörüyle birlikte, imalat sanayii ve eğitim sektörlerinin paylarının artmasının, diğer sektörlerin paylarının ise azalmasının öngörüldüğü 1998 yılı programında, özel sabit sermaye yatırımlarının reel olarak % 3.9 oranında artması hedeflenmiştir. Enerji sektöründe bu artışın % 75 olması beklenmektedir ve bu artış hızında Yap-İşlet ve Yap-İşlet-Devret modelleriyle gerçekleştirilecek yatırımlar önemli rol oynamaktadır. Ayrıca 1997 yılı yatırım programında, fon yatırımları da dahil 5332 proje için tahsis edilen 1008,1 trilyon TL'nin % 20.3'ünü enerji sektörü almıştır⁽⁸⁾.

Uygulamada ortaya çıkan sorunlar sebebiyle özelleştirme faaliyetinden umulan faydanın sağlanamadığı enerji sektöründe, Yap-İşlet-Devret modeline ek olarak, özel sektörün faaliyet göstermesini kolaylaştırmak için 1996'da geliştirilen Yap-İşlet modeline 1997'de yasal bir çerçeve kazandırılmıştır. Böylelikle yerli-yabancı sermayeli şirketlerin jeotermal, hidro-elektrik ve nükleer enerji sahaları dışında, elektrik enerjisi üretmek için kendi tesislerini kurmalarına imkan tanınmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin gelecekte enerji sektöründeki temel amaçları 1998 Programı'nda açıkça belirtilmiştir. Buna göre; enerji arzında güvenilirliğin ve sürekliliğin sağlanması esas olmakla beraber, çevre bakımından temiz ve verimli kullanılacak enerji kaynaklarına (özellikle doğal gaz, kaliteli kömür ve yenilenebilir kaynaklara da-

yali enerji projelerine) önem verilecektir. Ayrıca, 1998 yılı içinde nükleer santral projesi ihalesinin sonuçlandırılmasına çalışılacak ve tüm faaliyetleri kapsayacak şekilde enerji tasarrufu çalışmaları genişletilecektir⁽⁹⁾.

2) Nükleer Enerji Yaklaşımı

Türkiye'de 1997 yılı Kasım ayından itibaren elektrik kesintilerinin yeniden başlanacağı şeklinde üst düzeyde demeçler verilmiştir. Enerji sektöründeki bu olumsuz tablo, 1997'de ithalata rağmen 3 milyar KW/saat'lik açığı ortaya koymuştur. Ancak, 2,5 milyar KW/saat'lik ithalatı da düşünürsek toplam açık, Türkiye'nin toplam elektrik enerjisi tüketiminin % 5'i düzeyine ulaşmaktadır. Bu durumda yağışlar 1997 düzeyinde kalırsa, 1998'de 5 milyar KW/saat olarak programlanan ithalat dışı açık, 10 milyar KW/saat'e çıkacaktır⁽¹⁰⁾.

Enerji sektöründe karşılaşılan bu olumsuz gelişmede, son dönemlerde sektörde, gelişen ekonominin ve artan nüfusun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak yapılması gereken yatırımlarda yetersiz kalınması rol oynamıştır. 1990 yılı sonrası gerçekleştirilen yatırımlar, ihtiyaçlar iki katına çıkmasına rağmen 1977-1987 arası dönemde gerçekleştirilen yatırımların yarısı seviyesine gerilemiştir⁽¹¹⁾. 1985-1990 yılları arasında enerji sektörüne yapılan yatırımların toplamı, üretim, iletim ve dağıtım dahil 12 milyar Dolar olmuştur. Oysa, 1991-1996 dönemi yatırım miktarı 7.5 milyar Dolar'dır. 1994-1996 yıllarında kurulu gücümüz 21 bin MW olarak yerinde saymıştır. Buna göre, enerji sektöründe son yıllardan artarılan 5-6 milyar Dolar'lık bir yatırım açığı bulunmaktadır. Bu rakam, 4 bin

MW'lik bir kurulu güce karşılık gelmektedir⁽¹²⁾.

1998 yılında devreye girecek enerji santrali olmayan Türkiye, bu yıl da enerji sıkıntısını aşabilir ve mevcut projeler kesintiye uğramazsa 1999 ve sonraki yıllarda rahat bir konuma gelebilecektir. Bunun için, 1999 ve 2000 yıllarında doğal gaz santralleri (Bursa, Marmara Ereğlisi (2 santral) ve İstanbul Esenyurt) ve Çayırhan termik santrallerinin devreye girmesi; 2000 yılı ve sonrası için 5 bin MW gücünde 5 Yap-İşlet santral, Afşin Elbistan-B, Tunçbilek ve Seyitömer santralleri (2002) ile nükleer santralin (2005) devreye sokulması hedeflenmektedir. Mevcut bu projelerin gerçekleşmesi durumunda 1999 yılından itibaren Türkiye'nin kurulu güçte % 25, enerjide % 15 yedekle çalışmaya başlayarak, uluslararası standartlara ulaşması mümkün olabilecektir⁽¹³⁾.

Son dönemde enerji sıkıntısıyla (1998 yılı tahmini açık 7 milyar KW/saat) karşı karşıya kalan Türkiye'de, VII. Plan Dönemi'nde (1996-2000) hedeflenen iktisadi büyüme ve nüfus gelişimi beklentileri kapsamında toplam enerji talebinin yıllık ortalama % 5.3 oranında artacağı ve 2000 yılında 85.8 milyon ton petrol eşdeğerine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Birincil enerji üretiminin talep artışının gerisinde kalması sebebiyle de, ithal kaynakların tüketimindeki payındaki artış sürecektir. Uzun dönemli elektrik çalışmaları sonucunda, talebin 2000 yılında 120-130 milyar KW/saat ve 2010 yılında 240-270 milyar KW/saat arası değerlere ulaşacağı beklenmektedir. Plan döneminde % 8 civarındaki yıllık ortalama artışla, elektrik talebinin dönem sonunda 122 milyar

KW/saat'i bulması tahmin edilmektedir. Bu durumda 2000 yılında kişi başına toplam enerji tüketimi 1.285 kg. petrol eşdeğerine, kişi başına elektrik tüketimi ise 1.825 KW/saat'e ulaşacaktır (Tablo 2)⁽¹⁴⁾.

Bununla birlikte, 1997 yılı için kişi başına elektrik tüketiminin 1.500 KW/saat'i bulunduğu Türkiye'de (dünya ortalaması 2.500 KW/saat, gelişmiş ülke ortalaması 7.500 KW/saat), nükleer santral dahil tüm yatırımlar tamamlanırsa 2020 yılında bu rakamın ancak 5.500 KW/saat'e çıkacağı tahmin edilmektedir⁽¹⁵⁾.

Bu bakımdan, gelecekte hızla artacak enerji talebini karşılamak ve kullanıma sunulan kaynakları gittikçe tükenen enerji sektöründe yaşanan sıkıntılara son vermek için, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de arayışlar yoğunluk kazanmıştır. Bu arayışlar gecikmiş de olsa, kullanılan kaynakların yanısıra nükleer teknolojinin enerji sıkıntısında en kısa çözüm yolu olduğu konusunda somutlaşmıştır. Gelişmiş ülkelerin de nükleer santraller yönündeki tercihleri, enerji sektöründe nükleer teknolojiye geçişi Türkiye için de önemli kılmaktadır.

1976 yılında nükleer santral kurulması kararını veren Türkiye, önemli bir gecikmeyle (2005) nükleer teknolojiyi enerji sistemine katabilecektir. Oysa 1995 yılı itibarıyla işletilen 437 nükleer santralin büyük çoğunluğuna gelişmiş ülkeler sahiptir. 1976'da ABD'de 61 nükleer santral işletilmektedirken, bu sayı sürekli artmış, 1983'te 80'e, 1995'te ise 109'a ulaşmıştır. ABD'de 1976 yılında 191.104 milyon KW/saat'lik üretimle toplam elektrik üretiminde % 9.4'lük pay alan nükleer elektrik, 1995 yılı itibarıyla 673.402 milyon KW/saat'e ve toplam

elektrik üretimi içinde % 22.5'lik orana ulaşmıştır (Tablo 3).

ABD'nin 109 nükleer santralına karşılık Fransa'da 56, Japonya'da 51, İngiltere'de 35, Rusya'da 29, Kanada'da 21, Almanya'da 20, Ukrayna'da 16, İsveç'te 12, G.Kore'de 11 ve Hindistan'da 10 nükleer santral bulunmaktadır. ABD, dünyada nükleer reaktörlerden elde edilen elektrik enerjisinin (343.792 MW) yaklaşık üçte birini (98.784 MW) üretmektedir. ABD'nin ardından 58.493 MW ile Fransa, 39.893 MW ile Japonya, 22.017 MW ile Almanya, 19.843 MW ile Rusya izlemektedir. Dünya genelinde 1995 yılı itibarıyla 39 nükleer reaktör inşa halindedir. G.Kore ve Ukrayna beşer adet reaktör inşaatı ile lider durumdadır. Bununla birlikte, nükleer santrallardan en fazla elektrik enerjisi Litvanya'da elde edilmektedir.

İki santraldan toplam 2.370 MW'lik elektrik enerjisi sağlanmaktadır (Tablo 4).

2000 yılında dünyadaki nükleer reaktörlerin sayısının 486 adet, toplam gücünün ise 399.916 MW olacağı tahmin edilmektedir. Buna göre, dünyaya nükleer reaktör sayısı itibarıyla yine ABD 109.987 MW'lik 115 reaktörle ilk sırada, 68.816 MW'lik 61 reaktörle Fransa ikinci sırada, 46.084 MW'lik 56 reaktörle Japonya üçüncü sırada yer almaktadır⁽¹⁶⁾.

Bununla birlikte, 1995 yılı itibarıyla Litvanya elektrik enerjisinin % 85'ini nükleer santrallardan sağlarken, bu oran Fransa için % 76, Belçika için % 55, Japonya için % 33, Almanya için % 29, ABD için ise % 22 olarak gerçekleşmektedir (Tablo 4). 1985'ten bu yana nükleer enerji üretiminde

Tablo 2
Türkiye'nin Enerji Üretimi ve Tüketimi

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997 ⁽¹⁾	1998 ⁽²⁾	2000 ⁽³⁾
Birincil Enerji											
Üretim BTEP	27.826	28.829	28.629	30.572	31.579	32.554	32.686	34.279	34.000	35.783	40.885
Tüketim BTEP	52.149	55.757	57.072	59.939	64.694	62.927	67.260	72.341	76.820	79.752	85.800
Kişi Başına Tük. KEP	948	992	997	1.028	1.089	1.040	1.076	1.132	1.176	1.195	1.285
Elektrik Enerjisi											
Üretim GW/s	52.043	57.543	60.246	67.342	73.727	78.322	86.341	94.862	100.100	105.000	122.000
Tüketim GW/s	52.602	56.812	60.499	67.217	73.351	78.783	86.645	94.789	102.400	107.500	122.000
Kişini Başına Tük. KW/s	956	1.011	1.057	1.153	1.253	1.271	1.370	1.483	1.568	1.611	1.825

BTEP: Bin Ton Eşdeğer Petrol KEP: Kilo Eşdeğer Petrol GW/s.: Gigawatt/saat KW/s: Kilowatt/saat

(1) Gerçekleşme Tahmini

(2) Program

(3) Tahmin

Kaynak: DPT, 1998 Yılı Programı, s.112.

OECD ülkelerinde % 59.70'lik, AB⁽¹⁵⁾ ülkelerinde % 40.91'lik ve G-7 ülkelerinde % 62.61'lik artış sözkonusu olmuştur. Ülkeler bazında ise bu oran, Japonya'da % 82.52, ABD'de % 75.51, Fransa'da % 68.33, Kanada'da %56.44, İngiltere'de % 45.62, Belçika'da % 19.52, Almanya'da ise % 11.14 olmuştur. Bununla birlikte, 1985'ten bu yana kömür ve petrol kaynaklı enerji üretiminde sözkonusu ülkelerin bir çoğunda gerilemeler olmuştur. Özellikle G-7 ülkelerinde 1985'ten bu yana petrol kaynaklı enerji üretiminde % 11.52'lik, kömür kaynaklı enerji üretiminde ise % 3.62'lik düşüş; ABD⁽¹⁵⁾ ülkelerinde ise kömür kaynaklı enerji üretiminde % 40.87'lik düşüş sözkonusu olmuştur (Tablo 5).

Buna karşılık, dünyada enerji üretilen kaynaklar arasında fosil yakıtlar (petrol, kömür, doğal gaz) ilk sırada yer alırken, bunu nükleer

enerji, hidrolik enerji ve alternatif (yenilenebilir) enerji kaynakları (güneş, jeotermal, rüzgar vb.) izlemektedir.

Dünya enerji tüketimi içinde petrol, 3.400 milyon ton ile ağırlığını korumaktadır. Petrol tüketimini, 2.250 milyon ton eşdeğeri petrol (tep) ile kömür, 1.900 milyon tep ile doğalgaz, 600 milyon tep ile nükleer, 250 milyon tep ile hidrolik enerji tüketimi izlemektedir⁽¹⁷⁾. Ancak, dünya elektrik üretiminin 1/6'sından fazlası nükleer santrallerden sağlanırken, gelişmekte olan ülkelerin enerji kullanımında nükleer enerji % 1'in altındadır. 1991 yılı itibarıyla belirlenen bu rakamlara göre, biyokütle gelişmekte olan ülkelerin enerji kullanımında % 35'lik paya sahiptir. Bunu % 26 ile petrol, % 25 ile kömür, % 8 ile doğal gaz, % 6 ile de diğer yenilenebilir kaynaklar takip etmektedir. Petrol, gelişmekte

Tablo 3
Yıllar İtibarıyla A.B.D.'nin Nükleer Gücü

Yıllar	İşletilen Reaktör Sayısı	Nükleer Elektrik Üretimi (Milyon KW/s.)	Elektrik Üretiminde Nükleer Elektrik Payı (%)
1976	61	191.104	9.4
1980	70	251.116	11.0
1983	80	293.677	12.7
1986	100	414.038	16.6
1990	111	576.862	20.5
1993	109	610.291	21.2
1995	109	673.402	22.5

olan ülkelerin dörtte üçü tarafından ithal edilmektedir. En fakir 38 ülkeden 29'u, tükettikleri enerjinin % 70'ini it-

hal etmekte olup, bu ithalatın he-men hepsini petrol oluşturmaktadır⁽¹⁸⁾.

Tablo 4
Dünya Nükleer Gücü
(1995)

Ülkeler	İşletilen Reaktörler		İnşa Halindeki Reaktörler		Nükleer Elektrik Arzı	
	Sayısı	Toplam MW	Sayısı	Toplam MW	Toplam TW/s	% Değişme
Almanya	20	22.017	—	—	154.14	29.09
A.B.D.	109	98.784	1	1.165	673.40	22.49
Arjantin	2	935	1	692	7.07	11.79
Belçika	7	5.631	—	—	39.20	55.52
Brezilya	1	626	1	1.245	2.50	0.97
Bulgaristan	6	3.538	—	—	17.26	46.43
Çek Cum.	4	1.648	2	1.824	12.23	20.10
Çin	3	2.167	—	—	12.38	1.24
Ermenistan	1	376	—	—	—	—
Finlandiya	4	2.310	—	—	18.13	29.91
Fransa	56	58.493	4	5.810	358.60	76.14
G. Afrika	2	1.842	—	—	11.28	6.48
G. Kore	11	9.120	5	3.870	63.68	36.10
Hindistan	10	1.695	4	808	6.46	1.89
Hollanda	2	504	—	—	3.70	4.86
İngiltere	35	12.908	—	—	77.64	24.99
İran	—	—	2	2.146	—	—
İspanya	9	7.124	—	—	53.10	34.06
İsveç	12	10.002	—	—	66.70	44.61
İsviçre	5	3.050	—	—	23.49	39.92
Japonya	51	39.893	3	3.757	286.90	33.40
Kanada	21	14.907	—	—	92.31	17.26
Kazakistan	1	70	—	—	0.08	0.13
Litvanya	2	2.370	—	—	10.64	85.59
Macaristan	4	1.729	—	—	13.20	42.30
Meksika	2	1.308	—	—	8.44	6.00
Pakistan	1	125	1	300	0.46	0.88
Romanya	—	—	2	1.300	—	—
Rusya	29	19.843	4	3.375	99.38	11.79
Slovakya	4	1.632	4	1.552	11.44	44.14
Slovenya	1	632	—	—	4.56	39.46
Tayvan	6	4.884	—	—	33.93	28.79
Ukrayna	16	13.629	5	4.750	65.64	37.83
Dünya Toplamı	437	343.792	39	32.594	2227.94	—

MV: Megawatt TW/s: Terawatt/saat

Not: 1995 yılı içinde biri Kanada'da, biri de Almanya'da olmak üzere 2 reaktör kapanmıştır.

Kaynak: World Almanac 1997, s. 239.

Buna karşılık, 2020 yılına doğru enerji kaynağı olarak petrolün etkinliğinin tedrici olarak azalacağı tahmin edilmektedir. Buna göre; dünya enerji arzı içinde kömürün % 30, doğal gazın 1980 yılında olduğu gibi % 17, hidrolik enerjinin % 7 (1980'de % 5), nükleer enerjinin % 11 (1980'de % 2) oranında paylara sahip olacağı beklenmektedir.⁽¹⁹⁾

Bununla beraber, gelişmekte olan ülkelerin üretim ve tüketim dengelerinde önemsiz seviyede kalan; ancak gelişmiş ülkelerin itibar ettiği nükleer teknoloji, 2000'li yıllara da damgasını vuracaktır. Özellikle alternatif (yenilenebilir) enerji kaynaklarının günümüz teknolojileri ile şu anda kullanımda olan enerji kaynaklarının kısa vadede yerine geçmemesi de, böyle bir gelişmede rol oynayacaktır.

ABD'de George Washington üniversitesi öncülüğünde 1990 yılından bu yana yapılan bir araştırmaya göre; 2020 yılından itibaren elektrik enerjisinin % 50'si fizyon (atomun parçalanması) nükleer gücüne dayalı olarak elde edilecek, hidrojen rutin olarak enerji sistemlerinde kullanılacak, 2026 yılından itibaren ise, atomun erimesine dayalı nükleer füzyon gücü ticari olarak elektrik üretiminde kullanılacaktır.⁽²⁰⁾

OECD ve AB üyesi Almanya, gelişmiş bir ülke örneğinde ele alındığında, gelecekte de nükleer enerjiden faydalanılacağı yönünde bir eğilim görülmektedir. Esasen Almanya'nın enerji politikasında; enerji üretiminde ortaya çıkan karbondioksit miktarının büyük ölçüde azaltılması; güvenli, rekabetçi, doğal kaynakları koruyan ve çevreye zarar verme-

Tablo 5
Seçilmiş OECD Ülkelerinde Enerji Üretiminin
1985'ten Bu Yana Yüzde Değişimi

Ülkeler	Nükleer	Kömür	Petrol	Doğaz Gaz	Diğerleri ^(*)	Toplam
A.B.D.	75.51	14.09	-22.78	12.88	236.34	10.52
Almanya	11.14	-45.50	-38.79	-5.39	-1.77	-31.36
Belçika	19.52	-94.31	-	-99.36	219.95	-16.67
Fransa	68.33	-44.67	-9.99	-37.95	89.96	47.60
İngillere	45.62	-39.71	2.36	78.06	363.53	7.68
Japonya	82.52	-64.12	38.83	-0.74	24.82	47.02
Kanada	56.44	20.94	31.12	87.83	13.72	45.44
TÜRKİYE	-	13.22	66.63	171.69	16.66	20.33
G-7 Ülkeleri	62.61	-3.62	-11.52	26.93	94.32	12.68
AB(15) Ülkeleri	40.91	-40.87	4.37	25.42	38.10	3.28
OECD Toplam	59.70	0.07	2.33	24.65	67.36	16.34

(*) Hidrolik, jeotermal, güneş, rüzgâr, artık madde vb. içerir.

Kaynak: The OECD Observer, No: 200, June/July 1997, s. 24, 25.

yen bir enerjinin sağlanmasını güven-
ce altına alabilecek piyasa ekonomisi
politikasının yürütülmesi; enerji tüke-
timinde tasarrufa gereken önemin ver-
ilmesi; uzun vadede alternatif enerji
temininin araştırılıp, teşviki için çaba
sarfedilmesi; kömür ve atom enerjisi-
sinden faydalanılması hususunda
halkta geniş bir anlayışın hakim kılın-
ması gibi konular ağırlık noktalarını
oluşturmaktadır. 1995 yılı öncesinde
21 nükleer santraliyle, 1991 yılında
kamu enerjisi ihtiyacının yaklaşık %
38'i karşılanmıştır. Bu bakımdan halk-
ta nükleer enerjiye karşı olan endişe-
ler karşısında Almanya, enerji politi-
kası hakkında geniş bilgi sunmakta-
dır. Ancak, sağlanması aynı şekilde
güvenli, çevreye zarar vermeyen ve
fiyatı uygun olan başka enerji kay-
nakları bulunmadığı müddetçe nükle-
er enerjiden gelecekte de vazgeçile-
meyeceği vurgulanmaktadır. Bu
arada nükleer reaktörlerin çok yük-
sek bir güvenlik standardının olduğu
da belirtilmektedir⁽²¹⁾.

Bununla birlikte, enerji dengesin-
de nükleer enerjiye önem veren Al-
manya'da karbondioksit atığı incelen-
diğinde (Tablo 6); 1990-1995 yılları
arasındaki yüzde değişimde %
12.5'lik negatif bir oran karşımıza çık-
maktadır ve 1995 yılı için bu atık kişi
başına 10.8 ton düzeyinde olmakta-
dır. Avrupa Birliği ülkeleri itibarıyla %
-3.2'lik bir orana ulaşan atık miktarı,
1995 yılı için kişi başına 8.6
ton olmaktadır. Kişi başına karbondi-
oksit atığı ABD'de 19.9 ton, Japon-
ya'da ise 9.2 ton olarak belirlenmiş-
tir.

Bütün bu gelişmeler karşısında,
enerjide kendi kendine yeterli olma-
yan Türkiye'nin gelecekte de herhan-
gi bir enerji darboğazıyla karşılaşma-
ması için, gelişmiş ülkelerin nükle-

er teknolojiyi ihtiva eden enerji politi-
kalarını esas almalıdır. Bu bakımdan
Türkiye, mevcut nükleer santral proje-
sini ve yeni projeleri ivedilikle hayata
geçirmelidir.

Türkiye'de birincil enerji tüketimi
1996 yılında 72.3 milyon tep'ten,
1997 yılında iktisadi büyüme parale-
linde % 6.2'lik bir artışla 76.8 milyon
tep'e, kişi başına enerji tüketimi ise
1176 kg. petrol eşdeğerine ulaşmıştır.
Birincil enerji üretimi ise, 1996 yılında
34.3 milyon tep'ten %0.8'lik bir azal-
mayla 34.0 milyon tep'e gerilemiştir
(Tablo 2). Sonuçta toplam birincil
enerji talebinin yaklaşık % 44'ü yurtiçi
kaynaklardan sağlanmıştır⁽²²⁾. İthal
edilen enerji içinde en büyük payı %
80 ile petrol ve petrol ürünleri-
nin oluşturduğu Türkiye'de, mevcut
enerji kaynakları incelendiğinde (Tab-
lo 7); 2010 yılında % 10 yedekli bir
üretim sistemi için, 5000 MW'lik nükle-
er santral ile 19.935 MW'lik termik
santralin eklenmesi gerekmektedir⁽²³⁾.

Türkiye'de fosil enerji kaynakla-
rından petrol ve doğal gaz rezervleri
miktar ve kalite olarak yetersizdir. Lin-
yit rezervleri de tam bilinmemekle be-
raber, mevcut sahaların da düşük ka-
liteli olduğu görülmektedir. Güneş, je-
otermal ve hidrolik enerji potansiyeli
açısından ise zengindir. Dünya hidroelektrik enerji potansiyelinin
% 1,2'sine sahip olan (Brüt 433.000
GW/saat) Türkiye'nin teknik olarak
216.000 GW/saat, ekonomik olarak
125.266 GW/saat'lık kullanılabi-
li potansiyeli belirlenmiştir⁽²⁴⁾.

Buna göre, 2010 yılına kadar hid-
rolik enerjide ekonomik potansiyelin
% 70 oranında kullanılan düzeye gele-
ceği tahmin edilmektedir. Kömürlerin
çevre üzerindeki olumsuz etkileri yü-
zünden, doğal gaz ve nükleer enerji

bugün ve gelecekte önemli bir konuma gelirken, petrol fiyatlarındaki artışın doğal gaz fiyatlarını arttırması kaçınılmaz olacaktır⁽²⁵⁾. Ayrıca, doğal gaz kaynakları yetersiz olan Türkiye'de doğal gaz ithali, petrolde olduğu gibi dışa bağımlılığı da beraberinde getirmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'de rezerv itibarıyla 8.400 ton uranyum, 380.000 ton toryum belirlenmiştir (Tablo 7). Nükleer hammaddeler açısından bu zenginliğin yanısıra, işletim hataları olmamak kaydıyla nükleer santrallerin ülkelerin enerji dengesine ve çevreye olumlu katkıları yoluyla sağladığı avantajlar, nükleer enerjinin Türkiye'nin enerji ihtiyacını gidermedeki önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Nükleer santraller da toplum sağlığı açısından bir risk taşımakla birlikte, önemli olan konu bu riskin diğer enerji kaynaklarının risklerine oranla ne düzeyde olduğunun bilin-

mesidir. Herşeyden önce, yapılan hesaplamalara göre; 500 gr. kömür 1.5 KW/saat, 500 gr. petrol 2 KW/saat enerji üretebilirken, 500 gr. doğal uranyum 82.000 KW/saat enerji üretmektedir. Buna karşılık, bir nükleer güç santralının kurulması ile çevreye verilebilecek zararın, diğer enerji santrallerine oranla minimuma indiği gözlenmiştir. Bacadan salınan gazlar itibarıyla nükleer endüstrinin etkisi sınırların altında kalırken, nükleer tesislerde duman çıkmamakta, verimli toprak alanları su altında kalmamaktadır. Ayrıca, nükleer reaktörlerin az yakıt ihtiyacı sebebiyle büyük miktarda yakıt nakliyatı olmamaktadır. Bununla birlikte, hacimleri küçük olan aşırı radyoaktif maddeler, nükleer reaktörde uranyumun ışınlanmasında ve kullanılmasında ortaya çıkmaktadır. Ancak nükleer güç tesislerinde, bu atıkların idaresi ve çalışma ortamları, tehlikeden uzak olarak dizayn edilmektedir. Oysa, fosil yakıt kullanımının sonucunda artan karbondioksit

Tablo 6
Seçilmiş Ülkelerde ve Bölgelerde Karbondioksit Atığı

	1990-1995 Yılları Arası % Değişme	Kişi Başına Düşen 1995-Ton
A.B.D.	+ 1.2	19.9
Almanya	-12.5	10.8
Rusya	-21.3 ^(*)	10.4
Japonya	+ 6.4	9.2
Çin	+ 20.1	2.5
AB	- 3.2	8.6
Afrika	- 2.0	1.0

(*) 1992 yılı itibarıyla.

Kaynak: Der Spiegel, Nr: 49, 1997, s. 223.

derişimi, asit yağmurlarına ve dünyanın global ısınma sorununa neden olmuştur⁽²⁶⁾.

Buna karşılık nükleer santraller, fosil yakıtlı santrallerin yerine ikame edildiklerinde, çevreye sera etkisi, asit yağmurları ve ozon delikleri oluşumu gibi problemlerden koruyan tesisler konumundadır⁽²⁷⁾. Bu durum yenilenemeyen enerji kaynağı olan fosil yakıtların kullanımına sınır getirmeyi de zorunlu kılmaktadır.

Değişik yakıtlı 1.000 MW gücünde bir santralin atıkları incelendiğinde

(TABLO 8); % 3.5 kükürt içeren kömür ile çalışan bir elektrik santrali yılda 138.000 ton kükürtoksiti, 20.900 ton azotoksiti, 522 ton karbondioksiti, 4.491 ton külü ve 4.500 ton tozu çevreye bırakarak, önemli bir kirliliğe neden olmaktadır.

Çevre ile uyumu sağlamalarının yanısıra nükleer santraller, genel olarak ilk yatırım maliyetleri yüksek olan, yakıt işletme giderleri düşük olan santraller olmaktadır⁽²⁸⁾. Bugün için elektrik enerjisi birim üretim maliyeti açısından yapılan inceleme-

Tablo 7
Türkiye'nin Mevcut Enerji Kaynakları

Kaynaklar		Görünür ^(*)	Muhtemel	Mümkün	Toplam
Taşkömürü	(Milyon Ton)	162	428	765	1.355
Linyit	(Milyon Ton)	6.947	689	114	7.750 ^(**)
Asfaltit	(Milyon Ton)	39	30	7	76
Bitümler	(Milyon Ton)	841	693	—	1.534
Hidrolik	(TWS/Yıl)	124.5	—	—	124.5
Ham Petrol	(Milyon Ton)	37	—	—	37
Doğal Gaz	(Milyar M ³)	13	—	—	13
Nükleer Kaynak					
Tabii Uranyum	(Ton)	8.400	—	—	8.400
Toryum	(Ton)	—	—	—	380.000
Jeotermal (MW/yıl)					
Elektrik		—	—	—	4.500
Termal		—	—	—	31.100
Güneş (Milyon TBP)					
Elektrik		—	—	—	8.8
Isı		—	—	—	26.3

(*) Hazır rezervi kapsar.

(**) Belirlenmiş kaynak ve potansiyel kaynak ile beraber linyit varlığı 8.050 milyon ton'dur.

Kaynak: T.C. Çevre Bakanlığı, Çevreyi Öncelikle Etkileyen Bazı Sanayiiler ve Temel Sektör Faaliyetleri, Ankara, 1996, s. 208.

ler, ucuzluk bakımından doğal gaz, nükleer, kömür sıralamasını göstermekle birlikte, özellikle 2000'li yıllardan itibaren nükleer santrallardan elde edilen elektrik enerjisinin, doğal gaz santrallarında üretilen elektrik enerjisinden de ucuz olacağını göstermektedir⁽²⁹⁾.

Sonuç

Enerji açısından kendine yeterli bir konumda olmayan Türkiye'de, en önemli konulardan biri "enerji sorunu" olmaktadır. Ancak bu sorunun "çevre sorunu" ile birlikte keşilmesi sağlanarak çözülmesi gereği, konunun önemini ve hassasiyetini arttırmaktadır.

Bu bakımdan, enerji üretiminde yönelinecek kaynakların çevresel etkileri başta olmak üzere, fayda-maliyet analizi ve gelecekteki alternatifleri, kısa-uzun vadeli programlarla belirlenerek, ivedilikle uygulamalara geçilmelidir. Çünkü, hızla artan enerji talebini karşılayacak enerji yatırımları uzun bir süreye (5-8 yıl) gerek duymaktadır. Bu durum, enerji yatırımlarının ihtiyaç duyduğu kaynakların eksiksiz ve gecikmesiz olarak sağlanması gereğini de ortaya koyar.

Türkiye'de enerji sektöründeki gelişmeler Planlı Dönem (1960-1980) boyunca kalkınmanın ihtiyaç duyduğu ölçü ve kalitede enerjiyi sağlamada yetersiz kalmıştır. III. Plan Dönemi'ne rastlayan I. Petrol Krizi ve ardından 1979-1980'de yeniden patlak veren II. Petrol Krizi, dışarıya bağımlılığın ülke ekonomileri için (özellikle gelişmekte olan ülkeler) ne denli olumsuz sonuçlara sebebiyet verdiğini açıkça göstermiştir.

Petrol krizleri karşısında olumsuz ekonomik koşullarla karşı karşıya kalan Türkiye, büyük boyutlara ulaşan

petrol talebinin, ülke kalkınmasında darboğaz yaratmayacak şekilde öncelikle tasarruf ve ikame imkanlarını değerlendirmeyi zorunlu görmüştür. Bu çerçevede; petrol araştırmaları, alternatif enerji kaynakları (özellikle güneş enerjisi kullanımı) için araştırma-geliştirme çalışmaları, linyit kaynaklarının üretime katılması, nükleer santral projesine işlerlik kazandırılması gibi önlemler planlanmıştır. Böylece 1976'da kurulması kararlaştırılan nükleer santralin yapım çalışmalarının IV. Plan Dönemi'nde ayrılan yatırımlarla sürdürüleceği ifade edilmiştir. Ancak ne yazık ki, nükleer enerjiye geçiş konusunda benzer ifadeler V., VI. ve VII. Plan'larda da dile getirilmiş olmasına rağmen, henüz nükleer teknoloji kullanıma sokulamamıştır. 1998 yılı içinde sonuçlandırılması planlanan nükleer santral, herhangi bir aksama olmazsa 2005 yılına kadar kullanıma girebilecektir. 2010 yılına kadar ikinci bir nükleer santral planlanırken, 2020 yılında 8 adet nükleer santralin kurulması hedeflenmektedir.

Bugün, dünya enerji üretiminde büyük paya sahip olan fosil yakıt rezervleri, yakın gelecekte tükenecektir. Petrol ve doğal gaz tükenirliklerinin yanısıra, siyasal yönden de ülkelere güvence vermeyen, dışa bağımlılığı arttıran enerji kaynaklarıdır. Çevresel nedenler ve maliyet dolayısıyla kömür, tek başına petrole karşı bir seçenek olamamaktadır. Güneş rüzgar, biyokütle, jeotermal enerji vb. alternatif enerji kaynakları, enerji ihtiyacını ekonomik ve teknolojik yönden karşılamada şimdilik yeterli seviyede değildir. Hidrolik enerji kaynağı da kullanılabilir potansiyel ile sınırlıdır. Bu bakımdan geriye nükleer enerji kalmaktadır.

Gelişmiş ülkeler, nükleer enerjinin gelecekte de vazgeçilmezliğini; nükleer santraller kadar yüksek güçte enerji sağlayan, ve yine nükleer enerji gibi çevreye zarar vermeyen, güvenli, fiyatı uygun başka enerji kaynağı ve tesisinin henüz olmamasına bağlamaktadırlar. Teknolojik ve askeri beklentilerin de bu tercihte etkili şüphesi vardır. Bununla birlikte, alternatif enerji kaynaklarına yönelik araştırma geliştirme çalışmaları ve enerji tüketiminde tasarruf teşvik edilmektedir.

Türkiye de, gelişmiş ülkelerin enerji politikaları doğrultusunda enerji dengesinde nükleer teknolojiye yer vererek, alternatif enerji kaynakla-

rına da yönelip, araştırmaları teşvik ederek, enerji kaynaklarında çeşitliliğe ulaşmalıdır.

Fosil yakıtlar dışında Türkiye'de, kullanılabilir hidrolik potansiyelin tamamının harekete geçmesi, alternatif enerji kaynaklarından faydalanılması durumunda bile, gelecekte enerji talebi karşılanamamaktadır. Bu bakımdan, enerji açığının giderilmesinde, hatta yedekli bir enerji üretim sistemine geçilmesinde nükleer teknoloji önemli bir rol üstlenecektir. Güvenlik önlemlerine uyularak inşa edildikleri ve işletildikleri takdirde nükleer santrallerinde sızıntı ve kaza olma ihtimalinin çok düşük olması ve gelişen teknolojilerle atıkların çevreye za-

Tablo 8
Değişik Yakıtlı 1000 MW Gücünde Bir Santralin
Yıllık Ortalama Atık Tür ve Miktarı

Yıl Tük.	Atık							
	Yakıt	SOx	NOx	COx	CHx	Kül	Toz	Radyci/Yıl
2.3x10 ⁶ t.	Kömür % 3.5 S	1.38x10 ⁵	2.09x10 ⁴	522	209	4491	4500	28
64.4x10 ⁶ t.	Petrol % 1.6 S	5.26x10 ⁴	2.1x10 ⁴	9.07	667	726	730	0.50
193x10 ⁶ m ³	Doğal Gaz	14	1.22x10 ⁴	-		454	454	0
1.13 t U-235	Nükleer	0	0	0	0	0	-	600 PWR 116 BWR

Kaynak: M. Can, M. Kırbıyık, R. Yamankaradeniz, "Fosil ve Nükleer Yakıtlı Bileşik Isı-Güç Sistemlerinin Enerji Ekonomisi ve Çevre Kirliliği Açısından İncelenmesi", Türkiye 6. Enerji Kongresi (İzmir/17-22 Ekim 1994) Teknik Oturum Tebliğleri 2, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1995, s. 244.

rar vermeyecek duruma getirilmesi, böyle bir gelişmeyi desteklemektedir. Bununla birlikte, sadece askeri değil, başta tıp olmak üzere tarım, sanayi alanlarında geniş uygulama imkanı olan nükleer teknoloji, Türkiye'nin teknolojik gelişimine de katkıda bulunacaktır.

Sonuç itibarıyla, gelişmekte olan ülkelerin enerji kullanımında % 1'in altında bir orana sahip olan Türkiye'nin ise henüz kullanmadığı nükleer teknoloji, gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için enerji darboğazını giderecek alternatif enerji kaynağı durumundadır. Ancak nükleer enerji kullanımıyla Türkiye, gelecekte de artan bir kullanımı olacak bu teknolojiye ulaşma şansını geç de olsa yakalayabilecektir.

Dipnotlar

1, 2- DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, 1979, s. 20, 394, 395, 401, 406, 407).

3- DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, 1985, s. 103-106.

4- DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara, 1990, s. 26 - 33.

5- DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara, 1990, s. 132 - 134.

6, 7- DPT, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), s. 113 - 115.

8, 9- DPT, 1998 Yılı Programı, Ankara, 1998, s. 115, 116, 161.

10, 13, 15- Dünya, 24 ekim 1997, s. 2.

11, 14- DPT, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), s. 114 - 115.

12- Hüsnü Doğan, "Elektrik Enerjisi ve Türkiye'nin Gerçekleri", Egevizyon, s. 13, ESIAD Yayını, İzmir, 1996, s. 8.

16, 29- Güngör Bozkurt, "Elektrik Sektöründe Nükleer Santrallerin Yeni Alternatifleri ile Ekonomik ve Çevre Açısından Karşılaştırılması", Türkiye 6. Enerji Kongresi, (İzmir 17-22 Ekim 1994) Teknik Oturum Tebliği 2, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1995, s. 11 - 12.

17- Power, S. Aralık, İstanbul, 1997, s. 99.

18- Nicholas Lenssen, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Enerji Sorunu", Dünyanın Durumu, TEMA Vakfı Yayını, İstanbul, 1993, s. 116 - 125.

19, 23- Çevre Bakanlığı, Çevreyi Öncelik Etkileyen Bazı Sanayiler ve Temel Sektör Faaliyetleri, Ankara, 1996, s. 204, 207, 208.

20- Capital, S: 12 (Aralık), İstanbul, 1997, s.226.

21- A. Hoffman, Tatsachen Über Deutschland, Societöts-Verlag, Frankfurt, 1993, s. 243-245.

22- DPT, 1998 Yılı Programı, s.110 - 111.

24- Sumru Timuçin, "Türkiye Hidroelektrik Enerji Potansiyeli", Egevizyon, S. 13, ESIAD Yayını, İzmir, 1996, s. 14.

26- Meral Erkal, "Nükleer Enerji ve Çevre", Ekoloji-Çevre Dergisi, S: 24, İzmir, 1997. s. 25-27.

27- M. Can, M. Kırbıyık, R. Yamankaradeniz, "Fosil ve Nükleer Yakıtlı Bileşik Isı-Güç Sistemlerinin Enerji Ekonomisi ve Çevre Kirliliği Açısından İncelenmesi", Türkiye 6. Enerji Kongresi (İzmir/17-22 Ekim 1994) Teknik Oturum Tebliği 2, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1995, s. 244.

25, 28- Çevre Bakanlığı, a.g.e., s. S. 206, 207, 208.

Egebank'ta rakibiniz yok!

Egebank'ta yarış var, ama sizin rakibiniz yok...

Çünkü Egebank'taki yarış, hizmet yarışı.

Bu yarışta, tüm Egebank çalışanları,
size en iyi hizmeti vermek için çalışır.

Her şey sizin mutlu olmanız,

istediğiniz hizmetli hızla almanız için yapılır.

Egebank'taki yarıştan her zaman siz kazançlı

çıkarsanız, birincilik ipini siz göğüslersiniz.

Egebank'ın tüm Türkiye'ye yayılmış

şubelerinden biri size çok yakın.

Gelin, bugün konuşalım.

İyi hizmet için kendisiyle yarışan bir bankada,
daha mutlu olduğunuzu göreceksiniz.

EGEBANK
çözüm merkezi

Ekonomik Göstergeler (İç)

Mart / 1998

	1995	1996	1997		
			Eylül	Ekim	Kasım
T.C. MERKEZ BANKASI					
Döviz ve Altın Mevcudu (milyon \$)					
Banknot Miktarı (milyar TL)	13732.0	-	21304	22363	-
T.C. Merkez Bankası İç Kredileri (milyar TL)	223934.0	-	686273	713471	-
Hazineye Kısa Vadeli Avans (milyar TL)	206126.0	-	346884	346617	-
	192790.0	-	337623	337623	-
BANKALAR (milyar TL)					
Toplam TL Mevduat	1297155.5	3294383.7	5275189.0	5830761.0	5896408.0
Ticari Kuruluşlar Mevduatı	202144.7	474632.3	575619.0	616761.0	611473.0
Tasarruf Mevduatı	684904.3	1733118.2	2703106.0	2900643.0	2908266.0
Vadesiz Tasarruf Mevduatı	52471.5	133919.9	177869.0	172922.0	171147.0
Vadeli Tasarruf Mevduatı	632432.9	1599198.3	2525237.0	2727721.0	2737119.0
Mevduat Serifikası	6916.6	11207.6	627.0	557.0	277.0
Resmi Kuruluş Mevduatı	36839.9	165741.0	347308.0	512714.0	511823.0
Bankalar Mevduatı	178367.7	485498.2	886700.0	979491.0	1085304.0
Diğer Kuruluşlar Mevduatı	187982.2	424186.2	734829.0	820595.0	80625.0
Döviz Tevdatı	1367626.8	2851132.0	4508335.0	4957773.0	5392101.0
Toplam Krediler	1738270.3	3860069.8	6703532.0	7246773.0	7484850.0
Tanım	326982.3	668826.0	750717.0	799212.0	834648.0
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	178290.2	351902.0	542800.0	580970.0	586301.0
Mesleki (Küçük Esnaf ve Sanatkar)	47242.0	72522.0	128099.0	132776.0	136080.0
Gayrimenkul	56350.0	77380.0	105933.0	108722.0	113067.0
Denizcilik	1562.0	4732.0	11124.0	11681.0	12466.0
Turizm	7903.2	11770.0	15762.0	15970.0	15163.0
Diğer İhtisas Kredileri	1842.0	74766.0	157287.0	167815.0	175931.0
Ticari, Sınai, Sair	1118098.5	2598171.3	4991810.0	5429627.0	5611194.0
PARA ARZI (milyar TL)	396047.0	-	1158960.0	1315788.0	-
FIYATLAR (DİE; 1987 = 100, 1994 = 100)					
Toplam Eşya Fiyatları İndeksi (Genel)					
Tanım (Genel)	8733.7	-	663.7	708.0	-
İmalat Sanayii (Genel)	9313.7	-	766.0	839.3	-
Tüketici Fiyatları (Türkiye)	8403.9	-	634.9	671.2	-
Tüketici Fiyatları (İstanbul)	10962.3	-	706.1	764.9	-
	10718.2	-	713.1	775.3	-
DIŞ ÖDEMELER (milyon \$)					
Dışalım (CIF)	35709.0	-	33591.1	-	-
Dışsatım (FOB)	21635.9	-	118020.8	-	-
İşçi Dövizleri	-	-	3064.0	-	-

Notlar: (1) TCMB altın ve döviz mevcuduna, altın stokunun yeniden değerlendirilmesinden doğan değer artışları dahildir. (2) TCMB kredilerine, borç tahkimleri (konsolide edilen krediler) dahil değildir. (3) Para arzı (M₁) dar tanımlıdır. (4) Fiyatlar, Ocak/1996'dan itibaren «1994=100» olarak verilmektedir. (5) Dışalım, dışsatım rakamları Şubat/1996, işçi dövizleri Ocak/1996 itibarıyla.

Sermaye Piyasası

Doç. Dr. MEHMET BOLAK

İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi

Irak'ı Vuramayan ABD Borsayı Vurdu

Seker bayramı öncesinde, uzunca bir tatilin yarattığı takas süresi avantajıyla bir miktar yükselmiş olan borsada, bayram sonrasında anormal bir düşüşün yaşanacağını hemen hiç kimse tahmin etmiyordu. Ancak, uzunca bir süredir yaşanmakta olan ve bu nedenle de kanıksanmış bulunulan ABD-İrak gerginliğinin, bayram tatili haftasının son günlerinde, sıcak çatışmaya dönüşme olasılığı yükselince takibeden Pazartesi günü, yani Şubat ayının ilk seansı, borsa şok bir düşüşle açılmıştır. Birkaç dakika içinde 300 puan ya da % 10 civarında gerileyen borsa indeksi, Salı günü gelen tepki alımlarıyla bir miktar yükselir ve yaralarını sarma intibainı uyandırırken, sonraki günlerde düşüşünü sürdürmüş ve Perşembe gününe kadar yaklaşık 800 puan civarında bir gerileme kaydetmiştir. Böylece İstanbul Menkul Kıymetler Borsası bir kez daha, dünyadaki gelişmelere tüm dünya borsalarından daha şiddetli tepki veren borsa olmayı başarmıştır. Bu arada, Salı günü Özelleştirme İdaresi tarafından yapılan "bazı kamu hisselerinin borsada satışının yapılabileceği" şeklindeki açıklamalar kamu hisselerinin satışını hızlandırmıştır. Aslında, Özelleştirme İdaresi tarafından yapılan açıklama rutin bir açıklama niteliğinde olup, özel bir anlam taşımamakta ancak zamanlama açısından kötü bir döneme rastgelmiş bulunmaktadır.

Körfezdeki gerginlik Şubat ayının hemen tamamında borsa üzerindeki etkisini sürdürürken, yatırımcıları huzursuz eden başka gelişmeler de yaşanmıştır. Açıklanan, Ocak ayı enflasyon rakamlarının beklenenin çok üzerinde çıkması, uzun süredir İMF ile sürdürülen görüşmelerin odak noktasını teşkil eden; "enflas-

yon oranının makul düzeylere indirileceği" tezine büyük bir darbe indirmiştir. DİE tarafından açıklanan rakamlara göre; Ocak ayında toptan eşya fiyatları indeksi % 5.4, tüketici fiyatları indeksi ise % 5.1 oranında artış göstermiştir. Bu rakamlar, geçen yılın aynı dönem rakamlarına göre hayli yüksek düzeydedir. Ayrıca, enflasyon rakamları 1997 yılı genelinde de son yılların en yüksek düzeylerinde gerçekleşmiştir. Tablo 1'de, 1980 yılından bu yana Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre toptan eşya (TEFE) ve tüketici fiyatları (TÜFE) indekslerindeki artış oranları yer almaktadır.

Tablodan görülebileceği gibi 1997 yılı enflasyon rakamları son 18 yılda, 1994 ve 1980 yıllarından sonra gerçekleşen en yüksek üçüncü değerleri temsil etmektedirler.

Tablo 1
Yıllık Enflasyon Oranları (%)

YIL	TEFE	TÜFE
1980	98.8	115.6
1981	35.5	33.9
1982	26.5	21.9
1983	29.7	31.4
1984	49.5	48.4
1985	41.6	45.0
1986	27.9	34.6
1987	36.8	38.9
1988	64.6	73.7
1989	67.3	63.3
1990	52.3	60.3
1991	54.0	66.0
1992	66.1	70.1
1993	58.4	71.1
1994	149.6	125.5
1995	65.6	76.0
1996	84.9	79.8
1997	91.0	99.1

Enflasyon rakamlarındaki bu şişkinlik doğal olarak faiz oranlarına da yansımış, "10 Şubat 1998 Salı" günü yapılan hazine bonosu ihalesinde ortalama % 128.90 ile son zamanların en yüksek ihale faizi gerçekleşmiş, buna rağmen söz konusu bonoların ikinci el talepleri düşük kalmıştır. Yatırımcıların faiz oranlarının daha da yükseleceği beklentisi içinde olmaları yanı sıra, yeni vergi yasasının getirdiği tedirginlik de yatırımcıların faiz gelirlerinden uzak durmalarına ve kısmen döviz yatırımına yönelmelerine yol açmaktadır. Dövizе yönelen talep, dolar fiyatının 230.000 TL. düzeylerine kadar yükselmesine yol açmış, ay içinde Merkez Bankası dövizе sürekli müdahalede bulunarak döviz rezervlerini eritmek pahasına, fiyatları kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Nihayet, Şubat ayının son haftasına girilirken Irak'ın Birleşmiş Milletler'in isteklerini kabul etmesi ve Başkanlık saraylarını denetime açacağını belirterek anlaşma imzalamaya yanaşması bir anda körfez gerginliğini yumuşatmış, tüm dünya borsalarında olduğu gibi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda da olumlu etkiler yaratmıştır. Nitekim, "23 Şubat 1998 Pazartesi" günü borsa indeksi 300 puan ya da % 11'den fazla artış göstererek yine dünya borsaları içinde olaya en aşırı tepkiyi gösteren borsa olmuştur. Ayın son haftası bu olumlu gelişmeyle başlarken, siyasi arenada erken seçim söylemlerinin boy göstermeye başlaması Şubat ayının da soru işaretleriyle noktalanmasına yol açmıştır. Şimdi gözler, 1 Mart 1998 Pazar günü koalisyonu oluşturan parti liderlerinin son gelişmelerle ilgili olarak yapacakları toplantıya çevrilmiş bulunmaktadır.

Sonuç olarak Şubat ayı da borsada inişli çıkışlı seanslara şahit olmuş, "27 Şubat 1998 Cuma" günü, ayın son seansı kapanış fiyatlarına göre İMKB Ulusal-100 indeksi 3.272,21 puanla kapanmış, Ocak ayı sonuna göre % 7.75 oranında gerileme göstermiştir. İndeksin mevcut düzeyi, 1997 yıl sonu kapanış değerinden de daha düşük bir düzeyde bulunmakta, yatırımcılar Ocak ve Şubat aylarında umduklarını bulamamış durumdadırlar.

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi İndeksinin Şubat ayı performansı borstanın genel performansından daha kötü olmuş, yine "27 Şubat 1998 Cuma" günü kapanış fiyatları itibarıyla dergimiz indeksi % 10.29 oranında değer kaybederek 870.185,89 puana gerilemiştir. İndeks kapsamındaki 40 hisseden sadece 4 tanesi ay içinde değer kazanırken, ikisi değerini korumuş, geri kalan 34 tanesi ise yatırımcılarına zarar ettirmişlerdir. Tablo 2 ve Tablo 3'de ayın en başarılı en ve en başarısız hisseleri gözükmektedir. Değer kazanan hisselerin sayısının azlı-

Tablo 2
Şubat Ayının En Başarılı Hisseleri

Dergi İndeksi Kapsamında	Verim (%)	Diğer	Verim (%)
Bağfaş	9.38	Tansaş	18.81
Kartonsan	6.25	Netaş	15.79
Ege Gübre	5.66	Trakya Cam	7.84
Kordsa	5.43	Usaş	6.25
Good-Year	0	Akçansa	5.08
Olmuksa	0	Sabancı Hol.	4.17
		Aksigorta	3.85
		Marshall	3.45
		Akbank	2.82
		Eczacı İlaç	2.63
		Kepez Elek.	0
		T. İş Bankası C	0

ğı nedeniyle, değerlerini koruyan hisseler de başarılı hisseler arasına dahil edilmişlerdir. Ocak ayında çok yüksek performans göstermiş olan Güney Bira ve basın-yayın sektörü hisselerinin, ayrıca Tüpraş, THY ve Petkim gibi kamu hisselerinin Şubat ayının en çok değer kaybeden hisseleri arasında yer alması ilginç bir gelişme olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 3
Şubat Ayının En Başarısız Hisseleri

Dergi İndeksi Kapsamında	Verim (%)	Diğer	Verim (%)
Güney Bira	-29.47	Milliyet	-53.58
İzdaş	-26.67	Medya Hol.	-39.83
Çelik Halat	-20.83	Tüpraş	-39.71
Makina Takım	-20.73	Milpa	-30.39
Koç Holding	-20.21	Dışbank	-27.40
Kav	-20.00	Trans Hol.	-27.27
Hektaş	-18.82	Erciyas Bira	-25.00
Otosan	-15.87	Tofaş Oto Fab.	-23.48
Teletaş	-15.15	Sabah Yay.	-23.08
Konya Çim.	-14.29	THY	-22.37
Döktaş	-14.12	Petkim	-21.92
T.D.Döküm	-13.86	Deva Hol.	-21.33

Sermaye Arttırmaları

Zaten kısa bir ay olan Şubat ayı, borsanın olumsuz bir dönemine de denk gelince, sermaye arttırımı, halka arz gibi faaliyetlerin de fazla rağbet görmediği gözlenmiştir. Ay içinde sadece iki şirket sermaye arttırımını gerçekleştirmiş, ayrıca, Bugün Yayıncılık'da daha önce rüçhan hakları kullandırılmış olan hisselere, bedelsiz sermaye arttırımı karşılığı hisselerin dağıtımı yapılmıştır. Tablo 4'de Şubat ayında sermaye arttırımına giden şirketlerin, arttırım oranlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Kayıtlı sermaye tavanı arttırmaları açısından Şubat ayı biraz daha hareketli gözükmüş, 4 şirketin kayıtlı sermaye tavanı arttırım talepleri Sermaye Piyasası

Tablo 4
Şubat Ayında Sermaye Arttırmaları (Milyon TL)

Şirket	Eski Ser.	Bedelli	%	Bedelsiz	%	Yeni Ser.
Alternatif Bank	3.240.000	2.268.000	70.00	-	-	5.508.000
Hürriyet Gaz.	1.974.700	-	-	4.936.750	250.00	6.911.450

Kurulu'nca onaylanmıştır. Bu şirketlerin eski ve yeni kayıtlı sermaye tavanları da Tablo 5'de görülmektedir.

Şubat ayında gerçekleştirilen tek halka arz olayında, Efes Sınai Yatırım Holding A.Ş. hisse senetleri, "19 Şubat 1998 Perşeme" gününden itibaren, 33.750.-TL. baz fiyatla borsa ulusal pazarında işlem görmeye başlamıştır. Böylece hisseleri borsada işlem görmekte olan şirket sayısı 259'a yükselmiştir. 1993 yılı sonunda kurulmuş olan şirketin faaliyet konusu; "The Coca-Cola Company'nin Coca-Cola ve Fanta dahil sahibi bulunduğu veya bulunacağı her türlü meşrubat ve diğer ürünleri ile Efes markalı biranın Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu'nda üretimi, işçelenmesi, dağıtımı, pazarlanması, ihracı, ithali, reklam ve tanıtımı ile işğal eden veya edecek olan şirketler kurmak ve mevcut şirketlere iştirak etmek" şeklinde belirlenmiştir.

Tablo 5
Şubat Ayında Kayıtlı Sermaye
Tavanı Arttırmaları (Milyon TL)

Şirket	Önceki Tavan	Yeni Tavan
Adana Çim.	5.500.000	20.000.000
Erbosan	580.000	3.000.000
Finansbank	20.000.000	100.000.000
Migros	1.000.000	4.000.000

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi Hisse Senedi Fiyat İndeksi
(Ocak 1974 = 100)

Aylar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Ocak	6793.38	8224.39	12953.90	10382.15	46499.72	66641.02	121282.26	482009.45	970038.69
Şubat	7402.13	10950.59	9572.27	14056.56	43685.74	72135.19	148672.55	481567.26	870185.89
Mart	6957.24	9793.56	11006.98	13455.69	36336.97	94874.84	178248.67	449760.66	
Nisan	7054.56	8814.38	10128.12	20399.46	37260.41	109201.43	174945.81	419157.76	
Mayıs	8438.48	7932.99	9067.92	21856.16	40688.45	112502.77	166514.22	468188.27	
Haziran	7573.16	8275.36	12297.79	26303.88	52300.27	116528.07	193595.07	526546.21	
Temmuz	10664.47	7533.47	11754.44	24501.68	59216.98	128087.60	176955.20	568012.42	
Ağustos	10166.14	7950.10	11314.53	27193.90	69147.24	110555.47	183969.42	579112.78	
Eylül	10907.66	6913.80	10310.15	33729.97	68630.14	98538.52	207830.76	779779.25	
Ekim	10596.87	6835.47	9077.97	34444.97	66413.15	114393.38	238854.42	849700.62	
Kasım	6955.17	10214.39	9344.20	44519.48	74373.54	96196.98	267385.51	839360.91	
Aralık	6750.24	11048.39	9744.28	51099.56	71525.29	96450.06	277923.68	956310.79	

Sıra No.	Kuruluşun Adı	Kayıtlı Sermaye (Milyon TL)	Çıkanımış (Ödenmiş) Sermaye (Milyon TL)	Takvim Yılı Kârı (Net)			Dağıtılan Kâr Payı (%)			Piyasa Fiyatı (TL)			
				1994 (Milyon TL)	1995 (Milyon TL)	1996 (Milyon TL)	1994 (Net)	1995 (Net)	1996 (Net)	Şubat 1997	Aralık 1997	Ocak 1998	Şubat 1998
1	AKTAŞ	-	1 000 000	-	929 662	3 231 885	-	-	1 100 00	162 500	165 000	160 000	142 500
2	ANADOLU CAM	8 000 000	3 085 000	161 647	153 595	328 300	60	39	29 00	2 850	3 250	3 750	3 550
3	ARÇELİK	30 000 000	10 125 000	1 107 369	3 010 177	8 705 597	26	35	50 00	20 500	19 500	19 000	18 000
4	BAGFAŞ	2 000 000	200 000	445 728	300 947	667 192	120	100	170 00	32 000	135 000	160 000	175 000
5	BOLU ÇİMENTO	6 000 000	4 356 083,744	201 300	554 630	1 222 117	27,80	31,44	41 65	4 800	3 600	4 000	3 550
6	BRISA	25 000 000	7 441 875	750 626	2 469 222	6 829 680	33	110	322 00	64 000	14 500	13 500	12 500
7	ÇELİK HALAT	1 000 000	997 150	39 071	108 668	349 676	20,30	27	48 50	8 300	7 400	7 200	5 700
8	ÇİMSA	10 000 000	4 212 000	614 748	670 379	1 138 237	740	115	39 00	18 750	11 250	11 000	10 500
9	ÇUKUROVA ELEKTRİK	5 000 000	500 000	8 736	538 409	5 446 640	10	130	967 65	210 000	570 000	690 00	630 000
10	DOKTAŞ	1 000 000	2 400 000	221 282	273 144	278 166	60	62 50	50 00	21 250	8 000	8 500	7 300
11	ECZACIBAŞI YATIRIM	3 000 000	800 000	90 339	132 597	313 860	50	-	-	15 500	7 900	7 900	7 000
12	EGE BİRACILIK	4 256 582,4	1 097 296,2	1 149 526	1 217 144	1 056 326	100	-	35 00	37 500	18 750	25 250	23 750
13	EGE GÜBRE	500 000	432 000	125 783	97 480	71 402	200	37	28 00	7 300	5 000	5 300	5 600
14	EREĞLÜ DEMİR ÇELİK	20 000 000	6 336 000	2 234 869	8 786 278	6 109 443	24,66	65,26	45,37	21 250	32 000	32 000	28 500
15	GENTAŞ	600 000	449 280	-	257 981	539 035	-	-	-	9 000	15 500	16 250	14 250
16	GOOD-YEAR	1 500 000	534 125	795 566	1 855 422	3 722 772	125	300	500 00	82 000	93 000	94 000	94 000
17	GÜBRE FABRİKALARI	2 500 000	576 000	250 101	114 913	508 705	20	10	40 00	14 750	13 500	13 250	12 000
18	GÜNEY BİRA	1 000 000	1 097 296,2	260 492	434 383	600 596	85	60	55 00	10 200	13 500	23 750	16 750
19	HEKTAŞ	2 000 000	1 577 600	14 810	499 190	790 278	5,23	99,23	75 09	7 700	3 350	4 250	3 450
20	İZMİR DEMİR ÇELİK	10 000 000	8 300 000	280 445	54 452	247 950	10,50	-	-	2 100	2 450	2 250	1 650
21	İZOCAM	4 000 000	900 000	156 338	220 972	420 809	50	40	20 00	12 250	7 200	7 600	6 600
22	KARTONSAN	2 700 000	2 025 000	673 242	2 030 810	2 739 522	120	130	120 00	14 750	12 000	12 750	12 750
23	KAV	3 000 000	2 340 000	148 850	151 776	733 144	130	65	22 40	4 150	4 850	4 500	3 600
24	KOÇ HOLDİNG	16 025 550	16 025 550	3 294 193	3 702 432	6 676 864	65	15	15 00	35 500	47 000	37 500	47 000
25	KONYA ÇİMENTO	-	2 436 720	-	120 783	467 258	-	-	60 00	16 000	3 700	3 850	3 300
26	KORDSA	10 000 000	2 126 250	436 633	1 259 441	2 889 202	100	140	400 00	58 000	18 000	23 000	24 250
27	MAKİNA TAKİM	3 500 000	2 669 640,1875	18 734	50 016	242 291	2	6	25 00	3 350	2 275	2 050	1 825
28	MİGRÖS	4 000 000	945 000	395 144	716 101	1 345 346	220	40	50 00	137 500	187 500	197 500	172 500
29	MUDURNU TAV	-	750 000	-	224 902	250 539	-	-	-	12 000	6 400	6 300	5 800
30	OLUKSA	2 000 000	1 270 500	225 547	587 737	26 058	45	110	-	5 100	9 000	9 100	9 100
31	OTOSAN	2 500 000	1 392 500	397 840	2 607 218	9 532 194	25	100	401 08	72 000	172 500	157 500	132 500
32	PETROL OFİSİ	20 000 000	7 000 000	2 924 574	4 027 689	10 575 635	93,18	144,34	272 65	55 000	49 500	49 000	47 000
33	PINAR SÜT	984 150	984 150	9 367	105 016	688 452	10	120	56 00	6 900	14 750	12 750	12 000
34	SARKIUSAN	10 000 000	1 134 000	575 334	887 118	1 621 319	150	100	90 00	13 000	18 500	17 750	16 000
35	TETAŞ	10 000 000	2 000 000	(44 928)	552 445	1 705 621	-	75	30 00	15 750	30 500	33 000	28 000
36	TÜRK DEMİR DOKUM	3 600 000	2 500 000	55 742	371 859	668 314	6,5	25	50 00	14 250	11 500	10 100	8 700
37	T GARANTİ BANKASI	-	40 000 000	-	9 029 604	1 973 440	-	-	78 64	11 000	10 250	10 000	8 900
38	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM	50 000 000	18 480 000	427 966	1 312 990	3 130 151	17	50	50 00	19 750	15 250	9 800	9 300
39	YAPİ KREDİ B	-	60 066 468	2 869 293	16 225 432	22 724 428	60	20	60 00	5 800	7 900	7 900	7 600
40	YASAŞ	972 000	324 000	215 515	66 692	885 980	200	17	232 00	19 500	40 000	40 500	38 000

Görüşler

Yrd. Doç. Dr. ÇETİN DOĞAN

İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Yüksek Enflasyon Dinamikleri ve Türkiye İçin Bir Çözümlemesi

Giriş

Türkiye'de enflasyon literatürü çok zengindir. Bunun birçok nedeni vardır. Asıl neden, enflasyonun yalın halde değil, hayat pahalılığına dönüşmüş biçimiyle Türkiye'nin makro ekonomik niceliklerini doğrudan ve derinden etkiliyor olmasıdır.

Enflasyon düzeyi ekonomik istikrar açısından ülkeden ülkeye değişmekte ve dolayısıyla göreceli bir anlam ifade etmektedir. Örneğin, yıllık %100'lerdeki enflasyona alışık olan Türkiye için % 10 gibi ılımlı bir enflasyon oranı, "iyi" bir fiyat istikrarı hedefidir. Ancak bu rakam, ekonomik dengeleri oturmuş gelişmiş ülkeler açısından fiyat istikrarsızlığının bir göstergesi sayılabilmektedir. Belki bu

yüzden, enflasyonun ne kadarının yüksek ve istikrarsızlık nedeni sayıldığı tartışma konusu olmuştur. O halde denilebilir ki, enflasyon standart bir olgu değildir.

Türkiye şu anda yıllık yaklaşık %100 enflasyon oranıyla hiper-enflasyon riski kuşağında yer almaktadır. Bilinen yüksek enflasyon dinamiklerinden (arz-talep dengesizliği, kamu açıkları, vb.) ve bu dinamikleri besleyen kaynaklardan (hızlı nüfus artışı, KİT zararları, vb.) bazıları ülkemizde de mevcuttur. Bu dinamikler ve kaynakları doğru bir biçimde çözümlenmelidir ki, Türkiye'nin genel ekonomik istikrarına uygun olarak bir anti enflasyonist politika geliştirilebilsin.

Tanım ya da Tanı

Hangi türde ve düzeyde olursa olsun, enflasyon; çoğunlukla, nedenleri ekonomik, sonuçları hem ekonomik hem de toplumsal ve hatta psikolojik, çözümünü ise siyasal olan bir olaydır. Tartışmaya açık böyle bir formülasyonu ortaya koymanın amacı konuyu sınırlandırmaktır. Burada sadece yüksek enflasyon düzeyi ve nedenleri -eş anlamda dinamikleri- üzerinde durulmuştur.

İktisatçılara göre enflasyon, belirli bir dönemde genel fiyat düzeyindeki sürekli ve hızlı bir artışa ya da nominal para stokundaki genişlemeye denir. Bu klasik tanımlar bir kenara bırakılacak olursa, son zamanlarda enflasyonun "yeknesak bir olgu" olmadığı, dolayısıyla "farklı sosyo-ekonomik ya da sosyo-politik grup çatışmalarının bir sendromu olabileceği" (Parasız, 1996: 5) gibi ilginç ve popüler bir görüşün ekonomi çevrelerinde ağırlık kazanmaya başladığı görülecektir. Bu çalışmada problem teorik arka plan ve Türkiye için bir çözümleme olarak iki boyutta ele alınmıştır.

Enflasyonun Para Talebi ve Para Arzı Boyutu

Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesinin bir yolu reel para talebindeki düşüştür. Örneğin üretim fonksiyonundaki sürekli bir aşağıya doğru kayma toplam üretimi azaltacak ve o suretle reel para talebini düşürecekler. Böyle bir durum fiyatlarda sürekli bir artıştan ziyade fiyatlar genel düzeyini sadece bir defa yükseltir. Bu hat boyunca enflasyonun oluşması için üretim fonksiyonunun aşağıya doğru

arka arkaya kaymasına ihtiyaç vardır. Şüphe yoktur ki üretim fonksiyonundaki ters şoklar -petrol krizleri, tarımsal üretim yetersizlikleri ve grevler- kısa dönemlerde fiyatlar genel seviyesini etkileyebilir (Barro, 1993: 165).

Gerçekte pek çok ülkelerin genel yapısı üretimin büyümesi yönündedir. Bu büyüme reel para talebini artırdığı için eğer nominal para arzı değişmezse, fiyatların zaman içinde düşebileceğini tahmin edebiliriz. Para talebindeki bir düşüşün nedeni finansal yeniliklerdir. Son zamanlarda pek çok ülke finansal araçlar ve yöntemler geliştirdiler. Bunlar insanların para kullarımlarını en aza indirdiler. ABD'de II.Dünya savaşı döneminde bu yenilikler reel para talebinde bir azalmaya sebep olmuştur. Bununla birlikte bu faktör enflasyonun yıllık %1 veya %2 gibi küçük bir miktarının karşılığı olabilir. Para talebindeki, bir azalışın enflasyonist bir baskı yaratmaktan çok, başlamış bir enflasyonist süreci şiddetlendirmesi söz konusudur. çünkü enflasyon ne kadar şiddetlenirse, elde para tutmanın maliyeti de o kadar artmaktadır ve halk herhangi bir reel gelir ve faiz oranında daha az reel ankesi elinde tutmaktadır. Dolayısıyla paranın dolaşım hızı artmakta ve bu da fiyatlar üzerinde sanki para arzında bir artış olmuş gibi etki yapmaktadır (Parasız, 1984: 43). Dolayısıyla para talebindeki azalışın da enflasyonu bir parça hızlandırdığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak biz 1960'tan bugüne kadar pek çok ülkede yaygın olan yüksek enflasyon oranını açıklamada tek başına reel para talebindeki düşüşü kullanamayız. Burada üzerinde durulması gereken husus enflasyon ve kağıt para miktarındaki artış arasındaki ilişkidir (Barro, 1966).

Friedman gibi monetaristlere göre, ekonomideki fazla miktardaki paranın yetersiz miktardaki malları kovuyor olması enflasyonun sebebidir. Monetaristler mal talep fazlasını nominal para arzındaki bir artışla ilişkilendirirler. Friedman enflasyonun daima ve her yerde bir parasal olay olduğunu belirtmiştir. Para arzındaki bir değişiklik fiyatlar genel seviyesini aynı oranda ve aynı yönde değiştirir, fakat para miktarındaki bir artışın üretim ve istihdam üzerine bir etkisi olmaz. Buna ilişkin miktar teorisi en az beşyüz yıl eskidir ve Konfüçyüs'e kadar uzandığı söylenmektedir. Bugün miktar teorisi monetaristlerce savunulur. Bunların iddiası, fiyatlardaki pek çok değişikliğin nominal para arzındaki değişikliklere bağlı olmasıdır.

Fiilen miktar teorisine göre, işlem ve ihtiyat güdüsüyle para talebinin her zaman sabit olması gerektiğinden, para arzı da sabit olmalıdır. Reel para arzını sabit tutmak için para miktarındaki değişme fiyatlardaki eşit miktardaki değişme ile dengelenmelidir.

Hatırlanacağı gibi Friedman'a göre enflasyon parasal bir olaydı: Birincisi, ücretler ve fiyatlar dengeye ulaşmışsa, ekonomi her zaman tam istihdam milli gelir düzeyinde olacaktır. Eğer para talebi her zaman tam istihdamda ise, sadece iki unsur fiyat düzeyinde bir yükselişe izin verir: 1) Para arzındaki bir artış tam istihdamda reel para arzını eski haline getirmek için fiyatların yükselmesine neden olacaktır. 2) Eğer fiyatlar genel seviyesini başka bir şey artırırsa ve hükümet bu fiyat artışı karşılığında para basarsa, tekrar para arzı ve fiyatlar genel seviyesi yükselecektir.

Böylece doğrudan ya da dolaylı olarak hükümetler daha fazla para basarak fiyatlar genel seviyesinin yükselmesinden sorumlu olacaklardır. Eğer bir hükümet ek para basmayı reddederse, fiyatlar genel seviyesindeki artış reel para arzını düşürecek ve fiyatlar genel seviyesini tekrar düşürecek olan deflasyonist baskıları oluşturacaktır (Begg, Fischer ve Dornbusch, 1994: 486).

Ampirik düzeyde mesele açıktır.

1) Para miktarı uzun dönemler boyunca genellikle yüksek oranda artmaktadır. 2) Parasal büyüme oranı ülkelere göre farklı olduğu gibi zamanla bir tek ülke içinde de farklılık göstermiştir. Sonuç olarak parasal büyüme enflasyonun kaynağı için iyi bir adaydır.

Enflasyon ve Parasal Büyümeyle İlgili Yatay Kesit Verileri

Paranın bir enflasyon belirleyicisi olarak rolünü değerlendirmek üzere uluslararası finansal veriler Barro tarafından incelenmiştir. Bu çalışmada 83 ülkenin II.Dünya Savaşı sonrası tecrübeleri gösterilmiştir. Ülkeler ortalama enflasyon oranına göre yukarıdan aşağıya doğru sıralanmış, ülkelerle ilgili fiyat endeksleri ve paranın ortalama büyüme oranları verilmiştir (Daha geniş bilgi için bkz. Barro, 1993: 166-169).

- II. Dünya savaşından sonra bütün ülkeler için fiyatların ve paranın ortalama büyüme oranı pozitifdir.
- Ortalama büyüme oranları

genellikle yüksektir. Örneğin 83 ülke için medyan enflasyon oranı yıllık % 7.6, 23 ülkeye inerse bu oran %10'u aşmaktadır. Ortalama para büyüme oranı medyan yıllık %11.3. Bu oran 57 ülke için %10'un üzerindedir.

- Ortalama para ve fiyatlar büyüme oranları açısından çok geniş bir aralık vardır. Ortalama enflasyon oranları ülkeden ülkeye değişmektedir. Brezilya için %78, Arjantin için %76, Almanya ve İsviçre için %3'tür. Bu oran ABD için %4.2'dir. Paranın büyüme oranı karşılaştırılabilir bir ölçekte değişmekte olup Brezilya için %77, Arjantin için %73, Belçika için %4, İsviçre için %5 ve ABD için %6'dır.
- Bütün durumlarda ortalama parasal büyüme fiyatlardaki büyümeyi aşmaktadır. II. Dünya savaşı sonrası reel para arzındaki büyüme yaygındır. Ülkeler arasında reel para arzındaki büyüme medyan oranı yıllık %3.5'dir. En önemlisi ülkeler arasındaki ortalama fiyat değişimi ve ortalama parasal büyüme oranı arasında güçlü bir pozitif korelasyon vardır.

Grafik 1.1 enflasyon ve paranın büyüme oranı arasındaki pozitif korelasyonu göstermektedir. Parasal büyüme oranında her yıl %1 noktalık bir artış yaklaşık olarak her yıl enflasyon oranında %1 noktalık bir artışı beraberinde getirecektir. Bununla birlikte enflasyon ve parasal büyüme arasın-

daki ilişki ortalama bir örnekten çok daha uç örnekler için daha yakındır. Örneğin yıllık ortalama parasal büyüme oranı %5 ve %15 arasında olan ülkeler için bu ilişki daha az çarpıcıdır.

Eğer para büyüme oranı fiyatların büyüme oranını aşarsa reel para arzı zaman içinde artar. Her zaman para isteyerek elde tutulduğu için, reel para arzındaki büyüme reel para talebindeki büyüme oranına eşit olmalıdır. Zamanla reel para talebi miktarındaki artışa sebep olacak faktörlerden en önemlisi milli gelirdeki büyüme oranıdır.

Her iki nicelik arasında pozitif yönlü bir korelasyon vardır (Kor.=0.51). Ek olarak her bir yıl için milli gelirdeki medyan büyüme oranı %4.2'dir ve bu yıllık %3.5 olan reel para arzındaki büyüme oranına yakındır. Milli gelirdeki büyümenin reel para arzı büyüklüğü üzerindeki pozitif etkisi şu anlama gelir: Yüksek milli gelir büyüme oranına sahip olan bir ülke belli bir parasal büyüklükte daha düşük bir enflasyona sahip olma eğilimindedir. Sonuç olarak milli gelir büyüme oranları arasındaki farklılıklar parasal büyüme ve enflasyon arasındaki mükemmel olmayan bir takım ilişkileri açıklar (Grafik 1.1).

ABD'de Enflasyon ve Parasal Büyüme İle İlgili Zaman Serisi Verileri

Tablo 1.1 1860'tan 1980'e kadar 20'şer yıllık dönemler ve 1980'den 1990'a kadar 10 yıllık dönemlerde ABD için ortalama enflasyon oranı ve parasal büyüme oranı hakkında bilgi vermektedir. 1860'tan 1990'a kadar olan 130 yıllık zaman aralığında ortalama enflasyon oranı her yıl için %2.3,

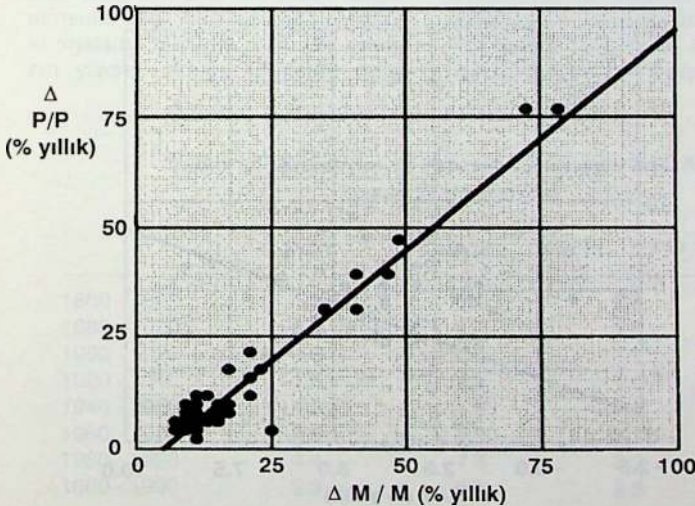
para miktarındaki ortalama büyüme her yıl için %5.1 olarak gerçekleşmiştir. Reel para arzındaki ortalama büyüme ise her yıl için %2.8'dir. Bu rakamın her yıl için %3 olarak gerçekleşmiş olan milli gelirdeki ortalama büyüme oranı ile uyum içinde olduğu dikkat çekicidir.

ABD ile ilgili olan zaman serileri bize yeterli birikimi vermemektedir. Çeşitli dönemler arasında önemli farklılıklar vardır. Örneğin ortalama enflasyon oranı iki dönem aralığında negatiftir. 1920-40, -%1.6 (Bu dönem büyük durgunluğu kapsar). 1880-1900, -% 0.6. Dört dönem süresince enflasyon oranı %4'ü aşmıştır. 1960-80 için %4.8, 1900-1920 için %4.6, 1980-90 için %4.4. ve 1940-60

için %4.3 olarak gerçekleşmiştir. 1900-1920 ve 1940-1960 yılları için gözlenen sonuçlarda dünya savaşlarının etkisi çok önemlidir. Para arzındaki ortalama büyüme oranı 1920-40 dönemi için %2.4 iken 1960-80 döneminde %6.9'a yükselmiştir (Barro, 1971).

Farklı dönemler boyunca enflasyon ve parasal büyüme arasında güçlü bir pozitif ilişki vardır. Enflasyon ve parasal büyüme arasında böyle bir ilişkinin olmadığı durumları kısmen para talebini değiştiren değişkenleri dikkate alarak açıklayabiliriz. Bunlar milli gelirdeki büyüme oranı, faiz oranlarındaki gelişmeler ve finansal kurumların gelişmesini kapsamaktadır. Enflasyon parasal bir olay olmak

Grafik 1.1: 83 Ülke için Para Miktarındaki Büyüme Oranı ile Enflasyon Oranı Arasındaki İlişki

Kaynak: Barro, 199.

la birlikte buna ilişkin birkaç önemli nokta da hatırlanmalıdır. Birincisi, fiyat seviyesi üzerinde arz şokları gibi faktörlerin etkilerini dikkate alacağız. Biz bu etkilerin kronik enflasyondan ziyade nadiren görülen fiyat değişimleri durumunda daha önemli olacağını beklemekteyiz. Ayrıca parasal olay açıklamasını nominal para arzı kadar para talebini de etkileyen değişkenleri içine alan bir kavram olarak görmemiz gerekir. Biz, sonuç olarak, farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda parasal büyümenin niçin farklılık gösterdiğini bilmeliyiz.

Gerçek ve Beklenen Enflasyon

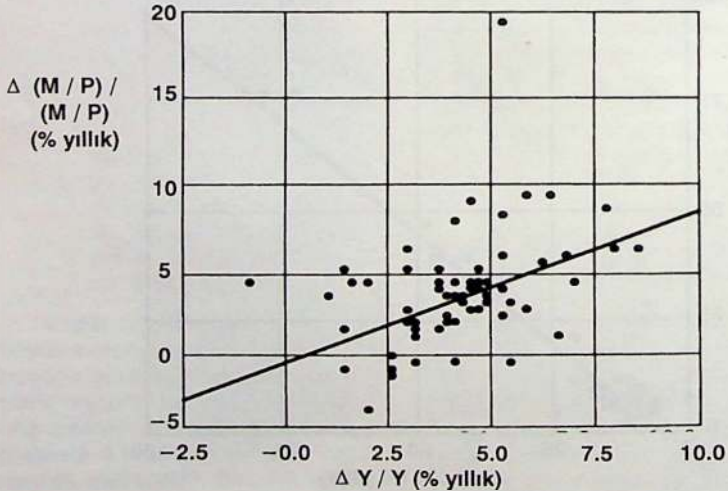
Enflasyonu teorik bir model içinde ele alırsak; t ve t+1 dönemleri ara-

sında enflasyon oranı aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$\Pi_t = (P_{t+1} - P_t) / P_t \quad (1)$$

(Π Yunan harfi P_t) Enflasyon oranının t ve t+1 dönemleri arasındaki fiyat seviyelerindeki değişiklik oranına eşit olduğu fark edilmektedir. Denklem 1'i yeniden düzenlersek gelecek dönemin fiyat seviyesini şu şekilde çözeriz: Buna göre fiyatlar bir dönem boyunca $1 + (\Pi_t)$ kadar yükselir. İnsanlar şimdi ya da daha sonra tüketme seçenekleri arasında bir karar verme gibi durumlarda zaman içinde fiyatların nasıl değişeceğini bilmek isterler. Bu nedenle insanlar enflasyon oranlarını tahmin ederler. Π_t^e sembolü beklenen enflasyon oranı Π_t 'yi göstermek için kullanıldı. Genellikle bu

Grafik 1.2: 79 Ülke İçin Reel Para Talebindeki Büyüme Oranı İle İlgili Milli Gelir Büyüme Oranı Arasındaki İlişki.

Kaynak: Barro, 170.

beklentinin dönem t süresince yapıldığı düşünülür. Çünkü insanlar şu anda cari fiyat seviyesi P_t 'yi biliyor. Beklenen enflasyon (Π_t^e) gelecek dönemin fiyat seviyesi (P_{t+1})'in bir tahminine denk gelir. Genel olarak enflasyon tahmini doğru değildir: Gerçek enflasyon oranı normalde kişilerin beklentilerinin ortalamasından daha düşük ya da daha yüksektir. Sonuçta tahmin hatası ya da beklenmeyen enflasyon genellikle sıfır değildir. Bununla birlikte insanlar geçmiş enflasyon ve diğer değişkenler hakkındaki mevcut bilgileri etkin bir şekilde kullanarak rasyonel beklentilerini sistematik hatalardan kaçınmak için yaparlar (Barro, 1973).

Enflasyon-Faiz Oranı İlişkisi

Para talebini etkileyen diğer bir değişken faiz oranıdır. Bu değişken elde para tutmanın maliyetidir. Diğer etmenler sabit iken reel para arzındaki ortalama büyüme oranı faiz oranının yüksek olduğu ülkelerde daha

düşük olacaktır (tersi de geçerlidir). Faiz oranı ile enflasyon oranı birbirine yakın ilişkilidir. Özellikle enflasyon oranındaki bir artışın anlamı paranın hızlı bir şekilde değer kaybetmesi ve elde para tutmanın maliyetinin daha da yükselmesidir. Enflasyondaki bu artış reel para talebinin de düşmesine sebep olur. Sonuç olarak tahmin edebiliriz ki reel para arzındaki ortalama büyüme oranı enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde daha düşük olacaktır.

Fisher hipotezi enflasyondaki %1'lik bir artışın faiz oranında %1'lik bir artışı beraberinde getireceğini söylemektedir. Enflasyon ve faiz oranları arasındaki bu ilişki tablo 1.2'de gösterilmiştir.

Bu hipotez reel faiz oranının çok fazla değişmediğini söyler. Öte yandan reel faiz oranı çok fazla değişseydi çok önemli miktarda kredi arz ve talep fazlası olacaktı. Dolayısıyla, reel faiz oranı dengesinin korunabilmesi için daha yüksek enflasyon daha yük-

Tablo 1.1: Enflasyon ve Parasal Büyümeyle İlgili ABD Zaman Serisi Verileri

	$\Delta P/P$	$\Delta M/M$	$\Delta M/M - \Delta P/P$	$\Delta Y/Y$
1860 - 1880	1.1	3.4	2.3	4.3
1880 - 1900	-0.6	3.2	3.8	3.0
1900 - 1920	4.6	6.5	1.9	2.8
1920 - 1940	-1.6	2.4	4.0	2.4
1940 - 1960	4.3	6.8	2.5	3.8
1960 - 1980	4.8	6.9	2.1	3.5
1980 - 1990	4.4	7.6	3.2	2.7
1860 - 1990	2.3	5.1	2.8	3.3

Kaynak: Barro, 1903: 171.

sek nominal faiz oranıyla dengelenmelidir. Dolayısıyla para büyüme oranındaki bu artış sadece enflasyonda bir artış değil aynı zamanda nominal faiz oranında da bir artışa neden olacaktır. Bu büyüme para talebini değiştirecek ve böylece reel para arzının reel para talebindeki değişmeye uyum sağlayıncaya kadar para ve fiyatların farklı oranlarda büyümesi gerekecektir (Begg vd.: 488).

Türkiye'de Enflasyonun Reel ve Parasal Kaynakları

Türkiye'de uzun yıllardan beri enflasyon hızı yüksek seviyede seyretmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarının alındığı yılda, kısmen uygulanan şok politikası nedeniyle fiyatlar %107.2'lik bir artış göstermiştir. 1981'de %36.8, 1982'de %25.2 olarak gerçekleşen enflasyon oranı daha sonraki yıllarda tekrar yükselmiş ve 1994 yılında %149.6'lık enflasyon oranı ile rekor

kırılmıştır. Daha sonraki yıllarda %70'lere çekilen enflasyon oranı 1998'in ilk ayında %101.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu bölümde yeniden 3 haneli bir seviyeye ulaşan enflasyonun dinamikleri üzerinde durulacak ve bazı çözüm önerileri sunulacaktır.

Türkiye'de enflasyonun kaynaklarını reel ve parasal sektörlerde ayrı ayrı inceleyebiliriz.

Türkiye'de yüksek enflasyonun en önemli nedenlerinden birisi kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamamasıdır. Yani vergilerde yeterli kadar bir artış sağlanmaksızın devlet harcamalarındaki artıştır. Kamu sektörü ya para stokunu artırarak ya da tahvil satışı yoluyla özel sektöre borçlanarak açıklarını finanse etme yoluna gitmektedir. Enflasyon nedeniyle kamu harcamaları hızla artarken vergi gelirleri aynı oranda artmamaktadır. Bu da kamu açıklarını arttırmaktadır.

Tablo 1.2: Enflasyon ve Faiz Oranları İlişkisi

	Enflasyon Oranı (%)	Faiz Oranı (%)
Brezilya	441	690
Peru	410	750
Arjantin	172	113
Uruguay	102	153
Ekvator	49	46
Meksika	23	23
Kenya	20	20
Yunanistan	19	29
İsrail	19	26
G. Afrika	15	20
İngiltere	6	10
İsviçre	6	6
ABD	4	7

Kaynak: Begg vd: 488.

Hükümetin bütün açıklarını bono satarak kapatma olasılığı vardır. uzun dönemde hükümetin yüksek düzeyde kamu açıkları verdiğini ve bu açıkları sadece tahvil ihraç ederek karşıladığını varsayalım. Tahvil stoku arttığı zaman hükümetin mevcut borçlarının faiz ödemeleri artar. Bu, kamu açıklarının yükselmesine neden olur ve yeni tahvil ihracını gerektirir ve hükümet özel sektörü daha fazla tahvil almaya ikna etmek için daha yüksek faiz oranı teklif etmek zorunda kalabilir. Böylece mevcut borç üzerindeki faiz ödemeleri ve kamu sektörü açıklarının boyutu çok daha büyük ve bu açık tek başına yeni tahvil ihraçlarıyla karşılanamayabilir. Eğer böyleyse hükümet açıkları azaltmak için mali önlemler almazsa bu açıkları finanse etmede emisyonun başka bir seçenek kalmayacaktır. İşte hiper-enflasyon bu şekilde başlar (Begg vd.: 492-93).

Türkiye'de uzun yıllardan beri süren enflasyonun en önemli nedenlerinden birisi para arzındaki artışlardır. Enflasyonu önlemede genelde sıkı para politikasının uygulandığı söylenmesine rağmen emisyon artış oranının yüksekliği bu politikanın gereklerinin tam olarak yerine getirilmediğine işaret etmektedir. Diğer taraftan sıkı para politikası enflasyonun çözümünde temel değişken olarak gözükürken faiz oranlarının yükselmesine neden olduğu için tenkit edilmektedir. Faiz oranındaki yükselme ilk aşamada toplam harcamaları kısarak enflasyonist baskıları azaltır. Fakat faizin işleme maliyetlerinden birisi olması nedeniyle faiz oranlarındaki yükselmenin arz yönündeki enflasyonist baskıları daha da şiddetlendireceği iddia edilebilir (Parasız, 1984: 45).

Türkiye hiper-enflasyon riski kuşağında bulunan bir ülkedir. Bu riskin başlıca gerekçeleri şunlardır:

- 1) Karşılıksız para basımı,
- 2) Terörle mücadele harcamalarındaki artış,
- 3) Bütçe üzerindeki bürokraside aşırı israf gibi içsel ve borç yükü gibi dışsal şoklar,
- 4) Toplumun üretici - tüketici kesimlerinin sürekli olarak bir enflasyonist bekleme psikolojisi içinde yaşaması.

Türkiye'de Hiper-enflasyonun Kronikleşmesinin En Belirgin Nedenleri

Türkiye'de enflasyonun kronikleşmesinin 1.derecede nedenleri; süregelen kamu açıklarının büyük ölçüde PA'daki artışlarla karşılanması, GSMH'de elde edilebilen yetersiz büyüme hızları, enflasyonun toplumun büyük kesimi tarafından bir yaşam biçimi olarak benimsenmesidir. 2. derecede nedenler ise; kamu gelirlerinin beklenen düzeylere ulaşamaması, iç ve dış borç yönetimindeki aksaklıklar, dış ticaret açıkları, yanlış döviz kuru politikaları, kamu yatırımlarındaki dengesizlikler, kamu harcamalarında eğitim ve sağlık gibi verimliliği etkileyen yatırımların düşük düzeyidir (TÜSİAD, 1992: 5).

Arz talep dengesizliği, kamu açıkları, yüksek kamu borçlanması, ödemeler açığı ve enflasyonist beklenti gibi Türkiye'de hiper - enflasyonun dinamikleri Tablo 1.3'de verilmiştir.

Türkiye'de ekonomik istikrarsızlığın en önemli nedeni, kronik hale gelen yüksek enflasyondur. Çünkü yüksek enflasyon ekonomik istikrarı doğrudan etkilediği gibi, bozduğu ekonomik ve sosyal dengeler de istikrarsızlığın önemli nedenleri olmaktadır. Türkiye'de yüksek enflasyonun sebep olduğu olumsuzluklar Tablo 1.4'de gösterilmiştir.

Kamu açıklarının enflasyonist etkisi, Merkez bankasının (MB) bağımsız hareket edememesi nedeniyle daha da artmaktadır.

MB'nin göreceli olarak bağımsız hareket edebildiği ülkeler enflasyonu kontrol altında tutabilmektedir. Parasal istikrarın siyasal ve ekonomik istikrar sağlamadaki gerekliliği düşünlüğünde MB'nin parasal istikrarı sağlama açısından bağımsızlığının önemi daha da artmaktadır.

Merkez Bankası Bağımsızlığı – Enflasyon İlişkisi

Dikkate aldığımız ilk çalışmada bağımsızlık derecesi Bade ve Parkin (1985) ve Masciandro ve Tabellini

Tablo 1.3: Türkiye'de Hiper-Enflasyon Dinamikleri

Dinamik (D)	Dinamiği Besleyenler (DB)	Dinamiğin Kanalları (DK)
1) Arz-talep dengesizliği	<ul style="list-style-type: none"> - Aşırı ve hızlı nüfus artışı - Liberalizasyon - Hızlı ve çarpık kentleşme 	<ul style="list-style-type: none"> - Fiyat artışı
2) Kamu açıkları ve devletin Ekonomideki ağırlığı	<ul style="list-style-type: none"> - Yetersiz vergi gelirleri - KİT açıkları - Bütçe açıkları - Borç yükü - Harcama yapısı 	<ul style="list-style-type: none"> - Yüksek faiz - Aşırı emisyon - Yüksek talep artışı
3) Sermaye eksikliği	<ul style="list-style-type: none"> - Tasarruf yetersizliği - Yüksek kamu borçlanması 	<ul style="list-style-type: none"> - Yüksek faiz - Verimsizlik - Yüksek maliyet
4) Ödemeler açığı	<ul style="list-style-type: none"> - Ekonominin ithalata bağımlılığı - Yetersiz ihracat, turizm ve yabancı sermaye geliri 	<ul style="list-style-type: none"> - Reel pozitif döviz kuru - Düşük üretim
5) Enflasyonist beklenti	<ul style="list-style-type: none"> - Enflasyonu düşürmede irade, programı ve eşgüdüm eksikliği - Cari fiyatlı ekonomik plan ve programlar 	<ul style="list-style-type: none"> - Endeksleme - Verimsizlik

Kaynak: TÜSİAD, 3.33.

(1988) tarafından bazı kurumsal öncelikler gözönüne alınarak tanımlanmıştır (TÜSiAD, 3.40):

1. Yürütme ile MB arasındaki resmi kurumsal ilişki, MB başkanının atanma işlemi, atamaların sıklık derecesi, hükümet üyeleri karşısında MB yönetim kurulunun konumu vb.
2. MB ile yürütme arasındaki resmi olmayan ilişkilerin düzeyi, MB'ye mali politikalara uyma zorunluluğu getiren kurallar ve yasal düzenlemeler. 1973-86 arasında, ampirik çalışmalara göre en bağımlı olan (0.5) İtalya, daha bağımlı (1) olan İspanya, Y.Zellanda ve Avusturya; (1.5 puanlı bağımlılar) İngiltere, Fransa, Danimarka, Finlandiya orta bağımlılar (2) İsveç, Norveç, Kanada, Belçika, Hollanda bağımsızlar (3) ABD ve Japonya, daha

bağımsızlar (4) İsviçre ve Almanya'dır.

İkinci araştırma ise "Cukierman raporu" olarak bilinmektedir. Enflasyon olgusuyla Merkez Bankalarının davranışları veya bağımsızlıkları arasındaki ilişkilerini araştıran ve 72 ülkeyi kapsayan çalışmayı dünya bankasının finansal desteğiyle A. CUKIERMAN, S. WEBB ve B. NEYAPTI gerçekleştirmiş ve The World Bank Economic Review'de 1992 yılında yayınlamıştır (Tokgöz, 1995: 16).

Merkez Bankalarının temel görevinin "fiyat istikrarını sağlamaktır" görüşünden hareket edilerek, bunun sağlanmasında ve/veya sağlanamamasında Bankanın bağımsızlık derecesinin yeri ve önemi gösterilmeye çalışılmıştır. Araştırmacılar her ülke için iki belirleyici değişken hesaplamışlar ve bunların herbiriyle gerçekleşen enflasyon oranı karşılaştırılmış. Önce yasal düzenlemeleri esas alan bir endeks hesaplanmış, buna göre Merkez Bankaları bağımsızlık sıralamasına tabi tutulmuştur. İkinci deyiş-

Tablo 1.4: Tipik Sosyal ve Ekonomik Tepkiler

ken olarak, Merkez Bankası başkanlarının 1950-1989 döneminde görevde kalış süreleri ile enflasyon arasındaki ilişki kurulmuş. Ayrıca, tüm ülkelerde 1980-1989 dönemi için ortalama enflasyon oranı belirlenmiş. Topladıkları bilgileri değerlendiren araştırmacılar şu sonuçları çıkarmışlardır:

- 1) Gelişmiş ülkelerde merkez bankalarının yasal bağımsızlık dereceleriyle enflasyon arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre yapılan sıralamada Almanya birinci, ABD beşincidir.
- 2) Gelişmekte olan ülkelerde benzer anlamlı ilişkiler görülüyor. Hatta tam tersine bazı uzakdoğu ülkelerinde Merkez Bankalarının yasal bağımsızlığı olmadığı halde enflasyon oranı çok düşük görünüyor.
- 3) Türkiye yasal bağımsızlık sıralamasında birçok gelişmiş ülkeden daha ön sıralarda yer alıyor. Ancak, bu yasal bağımsızlıkla enflasyon arasında anlamlı ilişki yok. Dönemin enflasyon oranı %41'dir. Bu oranla 72 ülke sıralamasında 62. durumdayız.
- 4) İkinci temel değişken olan Merkez Bankası başkanlarının ortalama görevde kalma süreleriyle enflasyon ilişkisi yine gelişmiş ülkelerde anlamlı iken, gelişmekte olan ülkelerde anlamsız görünmektedir. Ortalama görev süresi 9 yıl ile İzlanda birinci, Hollanda ikinci, Almanya do-

kuzuncu ve ABD 14. sırada yer almaktadır. Bu değişkene göre Türkiye ortalama 2.5 yıl ile 64. sırada görünmektedir.

CUKİERMAN ve arkadaşlarının araştırmasından herkesin kabul ettiği şu sonuç çıkarıyor: "Merkez Bankası bağımsızlığı fiyat istikrarının sağlanması için çeşitli kurumsal araçlardan önemli bir tanesidir".

Fiyat - ücret - Fiyat Spirali

Türkiye'de hükümetler neredeyse her zaman ücret zammını bir siyasal koz olarak kullanılabilmektedir. Bu kozu iyi kullanan partiler tekrar hükümet olma yolunda önemli bir adım atabilmektedirler. Ücret zammı enflasyon karşısında sabit ve düşük ücretlerin durumunu iyileştirmek için yapılır. Halbuki ücret zammından sonra mal ve hizmetlere yapılan zamlar sabit ve düşük ücretlilerin durumunu yeniden kötüleştirmektedir. Buradan hareketle mal ve hizmetlerin fiyatını yükseltecek bir ücret zammının tehlikeli bir tuzak olduğu söylenebilir. Böylece enflasyon oranı yükseldikçe bu kesimin ücretlerinin reel değeri düşmektedir.

Yapılan ücret zammı sağlam kaynaklarla finanse edilebilirse, bunun bir kez daha kendisinden kaynaklanan fiyat artışlarına yol açma olasılığı oldukça zayıftır. Sağlam finansman kaynağı denilince genellikle vergiler akla gelir. Örneğin Nisan 1997'de yapılan ek zammın bütçeye faturası 200 trilyon TL civarındadır ve bu Maliye Bakanına göre rant gelirlerinin vergilendirilmesi ve diğer vergi kalemlerinin tahsilatından elde edilecek artışla karşılanacaktır (Minibaş, 1997). Para

basmaktansa rantların vergilendirilmesi yoluyla kaynak yaratılması ilk bakışta anlamlı görülebilir.

Ancak vergilerle toplanan gelirler yatırımların finansmanı yerine maaş zammının finansmanında kullanılacağından sadece ve sadece enflasyonu azdırmaya yarayacaktır. çünkü üretme dönük politikaları oluşturmadan sağlanan her gelir artışı, ertelenmiş tüketim harcamalarını harekete geçirerek enflasyonu artırmaktadır.

Hiper-Enflasyonla Mücadelede Alternatif Politikalar

1) Ortodoks, Heterodoks istikrar Politikaları: Ortodoks istikrar politikası para arzının kısıtlanmasını, yüksek faiz oranlarını, piyasa mekanizmasına daha çok güvenmeyi, kamu harcamalarının kısıtlanmasını ve vergi artışlarını içermektedir. Bu politikalara çoğu kez "disiplin" politikaları da denilmektedir (Parasız, 1996: 201). Ortodoks istikrar politikaları genel olarak resesyona artırmaktadır. çünkü bu tür istikrar politikaları halkın satınalma gücünü ve dolayısıyla toplam talebi düşürmektedir. Enflasyonun yüksek oranlı ve kronik olduğu ülkelerde bu politikaların uygulanması ekonomide bir çok nedenle iflaslara, resesyona ve işsizliğe neden olmaktadır.

İşte ekonomide böyle bir durumda ortaya çıkacak sıkıntıları gidermek için ortodoks olmayan yeniden sözleşme yapma ve fiyat, ücret ve diğer maliyet kontrollerinin birleştirilmesi adına "heterodoks" denilen istikrar programı ortaya atılmıştır. Heterodoks politikalar ortodoks politikaları daha etkin ve daha az zarar verici hale dönüştürmeyi amaçlamaktadır.

2) Şok ve Aşamalı İstikrar Politikaları: Halkın enflasyon beklentilerini azaltma amacıyla olan ortodoks şok program, harcamaların birden kısıtlanmasını, vergilerin artırılmasını ve sıkı para politikasını içermektedir. Heterodoks şok program, fiyat, ücret, faiz oranları ve döviz kurunun dondurulmasını içermektedir. Fiyatlar, ücretler, faiz oranları ve döviz kurları üzerinde daha az kontrolü öngören "aşamalı" istikrar programı zaman içinde aşamalı olarak harcamaların azaltılması, vergilerin yükseltilmesini ve para politikasının daraltılmasını içermektedir (Parasız, 1996: 204). Bu program enflasyon oranında daha yavaş bir gerileme sağlamayı hedeflemektedir.

3) IMF Tipi İstikrar Politikası: IMF ve IMF tipi programlar temelde ödemeler dengesini sağlamaya yönelik ortodoks içerikli programlardır. Bu tip programlar öncelikle dış açıkların istikrarını hedeflemektedir. Paranın devalüasyonu, kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması, sıkı para politikası, piyasa faiz oranlarının yükseltilmesi, ücretlerin kontrolü, ticaretin liberalleştirilmesi ve fiyat kontrollerinin kaldırılması genelinde IMF tipi istikrar programlarının içeriğini oluşturmaktadır.

Enflasyonu Önlemede Bir Yöntem Olarak "TEFE + 10"

Bankalar mevduat toplamak ve enflasyon oranı üzerinde bir faiz ödemek amacıyla bir enflasyon ölçüsü olan Toptan eşya Fiyatları Endeksi (TEFE)'nin 10-30 puanı üzerinde bir faiz uygulamasına gitmiş bulunuyorlar. "TEFE+10" faiz uygulaması, bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılan faiz oranlarının artık bu işle-

vini yerine getirmeyeceği anlamına gelir (Kepenek, 1995: 95).

TEFE oranı kestirilemediğine göre faiz oranı da bilinmezliğe itilmektedir. Oysa faiz oranı adı üstünde sermayenin fiyatıdır. Bu fiyatın belirleyicileri sermaye arzı, sermaye talebi ve getirdir. Faiz oranı sermayenin getiri göstergesidir. Bilinmezliğe itilen de bu göstergedir. Sermayenin gelecekteki değeri ile şimdiki değeri arasındaki ilişki faiz oranı ile ölçülmektedir. TEFE+10 uygulamasından beklenen reel faizi yükselterek Lira türünden birikimleri artırmak, döviz alımı ve öteki tüketim eğilimlerini törpülemektir. Bu son noktada, bu uygulamanın an-

ti-enflasyonist bir işlev yüklediği anlaşılmaktadır. Bunun için de mevduata yani sermayeye enflasyonun en az 10 puan üzerinde net bir getiri ya da alım gücü sağlanmış olmaktadır. Beklenti, beklentiyi doğuruyor. Eğer bu amaca ulaşırsa para piyasalarında herhangi bir "zelzele" yaşanmayacak ve ekonomi kararlılığı sürecektir (Kepenek, 96). Bu, işin sadece bir yönü olup Türkiye'nin benimsediği bir uygulamadır. Diğer yönü ise toplumsal uzlaşmaya ve iktisat politikasına dayanmaktadır.

TÜSİAD enflasyonun kontrol altına alınması hususunda bir program hazırlamıştır. Tablo 1.5'de enflasyonu

Tablo 1.5

Enflasyonu Kontrol Altına Almada Başlıca Başarısızlık Nedenleri	Enflasyonu Kontrol Altına Alma Önlemlerinin Ön Gereklilikleri	
1. Enflasyonun uzun süre devam etmesi sonucu halkın enflasyonist ortama alışması ve süreç içinde önemini yitimesi.	Sorunun ivedilikle çözülmesi gereğinin toplumun tümü tarafından benimsenmesi	Ulusal irade
2. Tam olarak benimsenmemiş ya da kısmi önlemlerin istenmeyen bazı tepkileri ve enflasyonu körükleyen dinamikleri ortaya çıkarması.	Enflasyonla ilgili yapısal ve psikolojik tüm etmenlerin kapsamlı bir biçimde programda yer alması.	Programın başarısına yönelik kuşkuları giderecek kararlı ve kapsamlı yaklaşımlar.
3. Hükümet politikaları ile işçi ve işveren kesiminin davranışları arasındaki uyum eksikliğinin güvensizliğe yol açması.	Hükümet, işçi ve işveren kuruluşları arasında bir toplumsal anlaşma yapılması.	Uyum ve süreklilik konusunda sözbirliği.
4. Belirlenen politikaların gerçekçi olmaması nedeniyle uygulamanın yavaşlaması amaçları uzaklaşması ya da uygulamadan vazgeçilmesi.	Uygulamaya yönelik gerçekçi ve Pazar ekonomisiyle bağdaşan bir programın tüm yönleriyle tanımlanması.	Uygulamada kararlılık, programın yakından izlenmesi ve sapmaların önlenmesi.

kontrol altına almada başlıca başarısızlık nedenleri ve enflasyonu kontrol altına alma önlemlerinin öngereklilikleri verilmiştir.

Enflasyonu Önlemede İlk Adım: "Ulusal Konsensüs"

Kronikleşmiş yüksek enflasyon ya da hiper-enflasyonla mücadelede başarı sağlamış ülkelerin deneyimi enflasyonla mücadelede başarılı olmak için "ulusal konsensüs"ün şart olduğunu göstermektedir. Enflasyonu bünyeden atma programının ilk aşamalarında yaşanması kaçınılmaz olan sıkıntıların birlikte göğüslenilmesi ve adil bir şekilde paylaşılması için de toplumda bir görüş birliğinin oluşturulması önemlidir. Böyle bir konsensüs Türkiye'de sağlanırsa ekonomideki yapısal dönüşüm gerçekleştirilerek ve kamu açıkları makul boyutlara indirilerek enflasyonsuz bir kalkınmanın yolu açılabilir. Örneğin geçmişte Federal Almanya'da enflasyonla mücadelede böyle bir uzlaşma sağlanmıştı. Hatta geçmişte yaşanan çığgın hiper-enflasyon deneyimlerinin toplum belleğinde bıraktığı izlerin de etkisiyle, enflasyona karşı Alman toplumunda kalıcı bir "konsensüs" oluşmuştur (Ulagay, 1990: 243).

Böyle bir "konsensüs" sağlandıktan sonra Türkiye'de enflasyon sorununun çözümlenebilmesi için; başta sanayi kesimi olmak üzere ekonominin yeniden yapılanması, verimlilik düzeyi yüksek uluslararası rekabet gücüne sahip bir yapıya kavuşturulması, kamu kesiminin borç yükünü hafifletmek, faiz ödemelerini düşür-

mek, anapara ödemelerini de daha uzun vadeye yaymak, kapsamlı bir vergi reformuyla -vergi ağırlığını yaygınlaştırılması ve üretken yatırımlara yönelmeyen rantların vergilendirilmesi- vergi gelirlerini hızla artırarak kamu açıklarını kapatmak gerekir (Ulagay, 1990: 238).

Kamu yatırımlarında altyapı ağırlıklı bir yatırım profili de enflasyonu beslemektedir. Bu tür altyapı yatırımlarını enflasyonla mücadelede sonuç alana kadar yavaşlatmak sonra da sağlam kamu gelirlerindeki artışlara göre ayarlamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Barro, R.J. (1993), *Macroeconomics*, 4. b., Harvard University, John Willey and Sons.
- Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R. (1994), *Economics*, 4.b., McGraw-Hill Book Company.
- Kepenek, Y., (1995), *Değişim Doğrutusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Minibaş, T., "Memura İyileştirme", *Cumhuriyet*, 24.03.1997.
- Parasız, İ., (1996), *Kriz Ekonomisi*, 2.b., Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız, İ., (1996), *Para Politikası*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Parasız, İ., (1984), "1980-1984 Yılları Arasında Türkiye'de Enflasyon ve Kontrol Önerileri" *Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C.V, S.2, Bursa. Tokgöz, E., (1995), "Merkez Bankalarının Bağımsızlığı", *Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C.13, Ankara.
- TÜSIAD, (1992), 21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi: Ekonomik İstikrar Arayışı: Temel Koşulların Sağlanması.
- Ulagay, O., (1990), *Enflasyonu Aşmak İçin*, Afa Yayınları, İstanbul.

GÖKŞEN
DERŞAÑELERİ

ÜNİVERSİTEYE HAZIRLIK

AKŞAM LİSESİ

AKŞAM ORTAOKULU

KREDİ TAMAMLAMA

SÜRÜCÜ KURSU

BAKIRKÖY

Istanbul Cad. No:81 Bakırköy - İstanbul

Tel: (0-212) 660 08 58 (10 hat)

AKSARAY

Vatan Cad. Mektep Sok. No:3 Aksaray - İstanbul

Tel: (0-212) 631 10 09

Onu kısıkanıyorum...

Xsara

0 sınıfının en iyisi

Citroën Xsara... Çekici ve estetik görünümü,

geniş iç hacmi ve benzersiz yol tutuşuyla

Türkiye şartlarına en uygun otomobil.

Pora Tisim

Xsara 1.6i, 1.8i, R.GI - Yan koruma bantları, hidrolik direksiyon, ABS fren sistemi, sürücü ve yolcu hava yastığı, pretansiyonlu ön ve arka emniyet kemeri, entirel hızlar, uzaktan kumandalı merkezi kilit sistemine bağlı motor blokları, radyo-teyp, elektrik kumandalı sağ diz ayası.*

**1.6i ve 2.0'de standart, 1.6i'de opsiyonel*

Bayraktar

TÜRKİYE GENEL DİSTRİBÜTÖRÜ

Baylas OTOMOTİV A.Ş.

CITROËN

«Otobilim»

Tel: (212) 211 78 99 - 211 79 44 Fax: (212) 211 24 51 <http://www.citroen.com.tr> e-mail: baylas@arti.net.tr

EKONOMİK GÖSTERGELER DIŞ DÜNYA (MART 1998)

Ülkeler	GSYİH*	Tüketici Fiyatları*	Ücretler Kazançlar*	İşsizlik Oranı (%) (En Son)	Dış Ticaret Dengesi** (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Cari İşlem Dengesi** (Milyar \$) (Son 3 Ay)	Faiz Oranları (%)	
							Para Piyasası (Son 3 Aylık)	Kredi
A.B.D.	3.8	1.6	3.8	5.4	-198.9	-156.9	5.50	8.50
Almanya	2.4	1.3	1.2	11.3	69.9	-6.3	3.42	5.00
Avustralya	3.6	-0.2	3.9	8.6	1.6	-13.3	4.99	8.75
Avusturya	1.3	1.2	5.0	7.0	-6.9	-6.0	3.37	6.50
Belçika	2.9	0.7	2.2	13.4	10.9	10.5	3.67	7.25
Danimarka	2.2	1.7	4.0	8.2	3.8	0.6	3.50	6.25
Fransa	3.2	0.5	2.9	12.5	29.8	39.2	3.38	6.55
Hollanda	3.6	1.8	3.3	6.4	16.8	22.4	3.38	5.25
İngiltere	3.0	3.3	4.8	6.5	-20.0	6.3	6.59	8.25
İspanya	3.6	2.0	3.1	21.8	-18.3	7.5	4.58	7.25
İsveç	2.7	1.3	3.7	8.8	16.9	6.7	4.25	5.15
İsviçre	0.8	0.4	1.3	5.7	0.2	20.3	0.81	2.75
İtalya	2.8	1.6	3.6	12.0	30.7	35.9	6.13	8.25
Japonya	1.0	1.8	1.5	3.3	101.6	94.7	0.41	1.63
Kanada	4.2	1.1	0.8	9.7	16.6	-12.2	4.62	6.50

Açıklamalar: (b.d.) = Belli Değil. Kaynak: The Economist, 7 Mart 1998.

(*) Yıllık Yüzde Değişim.

(**) Avustralya, Fransa, İngiltere, Japonya, A.B.D. ve Kanada için İthalat F.O.B., İhracat F.O.B.; Diğerleri için C.I.F / F.O.B.

Görüşler

Dr. SUNA OKSAY

Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi

Pazar Ekonomisinin Geleceği ve Türkiye

Pazar Ekonomisinin, kayıtsız şartsız egemenliğini ilan ettiği bir çağda yaşıyoruz. Sosyalist sistemin yıkılmasıyla birlikte üç buçuk milyar insan daha yeni bir düzenin acımasız koşullarıyla tanışmıştır. Bu tarihsel buluşmanın pazar ekonomisinin gelişim sürecini etkilemesi kaçınılmazdır.

Pazar ekonomisinin genel olarak kabul görmüş bir teorik yapısı bulunmamakla birlikte, sistem gerek Uruguay Round ve Maastrich Anlaşması gibi forumlarda, gerekse uluslararası finans kuruluşları tarafından sürekli olarak geliştirilmektedir. Sistem çeşitli düzenlemelerle gelişirken, bu süreci açıklayan *yeni kavramlar* oluşmakta ve alışageldiğimiz sosyo-ekonomik

ve politik yaşam ile bunlara ilişkin kavramlar da hızla demode olmaktadır. Bu çerçevede eski anlam ve önemini kaybeden kavramların başında "bağımsızlık" gelmektedir. Günümüzde çok uluslu şirketlerin kârlarının üçte ikisini, kuruldukları ülkelerin dışından sağlamakta oldukları anımsanırsa, karşılıklı bağımlılık (interdependence) kavramının neden bağımsızlık kavramından daha etkin hale geldiği kolayca anlaşılacaktır. Şimdilerde pek moda olan "küreselleşme" kavramı da son çeyrek yüzyıl içinde meydana gelen hızlı teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Küreselleşme sürecinde ürün ve faktör piyasaları liberalleşerek dünyadaki ekonomilerin

bütünleşmesine ve tek pazar haline gelmesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde bir ülkenin refah seviyesini yükseltebilmesi ve ekonomik büyümesini artırabilmesi, tümüyle o ülkenin rekabet gücünü artırabilmesine bağlı olmaktadır. Yani yaşadığımız yüzyıl içinde giderek önem kazanan kavramların başında *küreselleşme* ve *rekabet gücü* gelmektedir. Ancak eski sosyalistler kadar, gelişmekte olan ülkelerdeki entellektüeller de bu sürece uyum göstermekte zorlanmakta ve bağımsızlık, devletçilik gibi geleneksel kavramlar ile bunlara bağlı anlayışları terketmeye hevesli görünmemektedirler.

Temel prensibi *'sınırsız tüketim'* olan pazar ekonomisi ancak satın alma gücü yeterli olan toplumların varlığı sayesinde gelişebilir, diğer bir deyişle pazar ekonomisinin geleceğini, bu sürece yeni katılan ülkeler belirleyecektir. Bu itibarla, sistemin ilk hedefi, büyük tüketim potansiyeline sahip geçiş dönemi ekonomilerini rehabilite etmek ve bu ülkelerdeki satın alma gücünü kabul edilebilir düzeylere çıkarmaktır. Bu hedefe ulaşmak için yapılan en büyük organizasyonlardan biri, ikinci dünya savaşından sonra yıkıma uğrayan ekonomileri desteklemek amacıyla uygulanan Dünya Bankası modelinin bir benzeri olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) adında bir finans kurumunun 1990 yılında kuruluşudur. Gelişmiş ekonomiler, bu ve benzeri kurum ve kuruluşları kullanarak başta Rusya Federasyonu olmak üzere tüm Doğu Avrupa ekonomilerine büyük boyutlarda yatırım yapmaktadırlar.

Diğer taraftan pazar ekonomisinin en önemli dayanağı olan tüketiciler içinde özellikle ücretli kesimin sistemdeki geleceğinin ne olacağı, bugün en çok tartışılan konulardan biridir. Ücretlilerin geleceğine ilişkin olarak öne sürülen yaygın tezlerden biri artan rekabet gücü ve kârlılığa paralel olarak işgücünün ve refah seviyesinin yükseleceğidir. *Sosyal Pazar Ekonomisi* olarak isimlendirebileceğimiz bu boyutta sistemin emekçiler üzerindeki ağır baskısının giderek azalacağı düşünülmektedir. Ancak bunun önündeki en büyük engel yine sistemin kendisi ve temel prensipleri olacaktır. Sürekli yenilenen teknoloji ve bu yenilikleri uygulamakla ortaya çıkan üstünlüklerin beraberinde getirdiği rekabet, giderek daha büyük bir sermaye gerektirecektir. Büyüyen sermaye birikimi gereksiniminin emek için ne anlama geldiği çok açıktır. Bu gidişin sonuçlarını şimdiden görmekteyiz. Çok uluslu şirketler ve bankalar sürekli *birleşerek* (merge) daha büyük bir rekabet ortamına ve küreselleşmeye hazırlanmaktadır. Bu birleşmeler sonucu on binlerce insan işini kaybetmekte veya düşük ücretlerle çalışmaya razı olmaktadır. Öte yandan küreselleşme ile birlikte hareket kazanan sermaye, işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere doğru kaymakta ve bu da işgücünün uluslararası rekabete açılmasına ve ücretlerin baskı altında tutulmasına yol açmaktadır.

Ulusal ekonomiler bu süreç içinde giderek birbirine daha bağımlı hale gelirken uzun vadede bundan en çok *para politikaları* etkilenecektir. Ekonomilerin entegrasyonu sürecinde hangi para birimi veya birimlerinin

etkin olacağı en önemli soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu birinin 'ABD Doları' olmasından çekinen Avrupa Birliği ülkeleri Avrupa Para Birliği (EMU) Anlaşması ile Dolara teslim olmamak için birleşik bir çaba ile Dolar kadar güçlü bir alternatif para yaratma çabası içine girmişlerdir. Aynı ligde başa oynayan para birimlerinden biri de ülkemizde fazla tanınmayan Japon yenidir. Avrupa, sınırları içindeki güçlü Dolar ve Yen dolaşımını EuroDolar ve EuroYen piyasaları ile regüle etmeye çalışırken vargüçüyle Alman Markı güdümlü yeni para birimi üzerinde çalışmaktadır.

Pazar ekonomisi ister bugünkü şartlarını ağırlaştırarak gelişsin, ister sosyalleşerek bir evrim geçirsün, bizim açımızdan önemli olan, geçirdiği aşamaları dikkatle gözlemleyerek gerekli önlemleri zamanında almaktır. Aksi takdirde patar ekonomisinin en acımasız gerçekleriyle karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır. Gelişmiş pazarlara entegre olma sürecinde özellikle ülkemize yabancı sermaye girişine önem verilmeli, bunun gerektirdiği dingin ekonomik ortamı sağlama yolunda sıkı önlemler alınmalı ve dış ticaretimiz geliştirilmelidir.

Günümüzde korumacılık tedbirleri ile istihdamı ve gelirleri artırmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmış ve korumacılığı ortadan kaldırmaya yönelik uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. Sistemin gelişmekte olan ekonomilere uyguladığı reçete, denk bütçe ve bunu destekleyecek para politikaları uygulanmasıdır. Türkiye'nin de temel sorununun burada yattığını anlamak için uzun boylu düşünmeye

gerek yoktur. Ne yazık ki halen bu reçeteyi uygulayabilmekten çok uzağız. Ülkemiz açısından özelleştirme hamlesini tamamlayarak bütçe açıklarını kabul edilebilir düzeylere çekmek kısa vadede yapılması gereken en anlamlı harekettir.

Ülkemizin küreselleşme sürecine aykırı politikalar izlediğinin önemli göstergelerinden bir diğeri de dünyada uygulanan birleşme ve büyüme eğilimlerinin aksine uyguladığı bölünme ve küçülme yöntemidir. Örneğin dünyada pazar ekonomisinin en önemli araçları olan bankalar birleşerek (Chase-Chemical, Bank of Tokyo-Mitsubishi) dev kuruluşlar haline gelirken, ülkemizde Etibank, Emlak Bankası gibi Kamu Bankalarının üçe dörde bölünerek satılması planlanmaktadır; oysa gelişmiş pazarlarla karşılıklı bağımlılık yaratma savaşındaki rakiplerimizde (Brezilya, Meksika v.b.) bulunan bankalarla rekabet edebilecek aktif büyüklüğe sahip banka yaratmak ancak Türkiye'de bulunan tüm kamu bankalarının birleştirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Bilindiği gibi, dünya bir yandan küreselleşirken bir yandan da bölgeselleşmekte ve bu çerçevede Türkiye de dış politikasını Avrupa Birliği'ne tam üye olma doğrultusunda şekillendirmektedir. Ancak, Türkiye Avrupa Birliğine tam üye olmaya çalışırken, para politikası açısından çelişkili bir yol izleyerek piyasalarını Dolarize etmiş durumdadır. Hazinesinin Dolar cinsinden tahvil çıkarmaya karar vermesi, mal ve hizmet fiyatlarının Dolar üzerinden belirlenip işlem görmesi hatta gazetelerin kampanyalarında

Dolar üzerinden taksitlendirmeyi ilan etmeleri dahi bunun açık kanıtlarıdır. Avrupa Birliğine girmenin en önemli hedef haline getirildiği ülkemizde, EMU'ya uyumun kolaylıkla sağlanabilmesi için, halen piyasalarımızda Dolar kadar prestijli olan Alman Markı kullanımının teşvik edilmesi daha akılcı olacaktır.

Sonuç olarak, dünya ekonomisindeki son gelişmeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ulusal ekonomi politikalarını sorgulamalarını zorunluluk haline getirmiştir. Ülkemizin değişen dünya şartlarına uyum sağ-

laması ve dünya ekonomisiyle istenilen biçimde bütünleşmesi için orta ve uzun vadeli stratejilere ihtiyacı vardır. Türkiye'nin 'yapısal düzenlemeler' olarak adlandırılacak bir dizi tedbirini ise acilen belirlemesi gerekmektedir. Özellikle vergi reformu yapılması, hızlı bir özelleştirme programı uygulanması, kamunun etkin ve verimli çalışmasının sağlanması, adalet, sosyal güvenlik ve mahalli idareler reformu yapılması, yeni bir yatırım politikası oluşturulması ve benzeri unsurların uzun vadede ülkemizin rekabet şansını artırması bakımından önemi büyüktür.

KEMAL KURDAŞ

EKONOMİK POLİTİKA ÜZERİNE

İncelemeler-Yorumlar

"Öyle görünmektedir ki, fırsatçı popülist politikacı takımı, dışarda ve içerde borçlanıp günü gün etmek olanağı mevcut olduğu sürece, ekonomik politikada kendiliklerinden hiçbir zaman bilimsel, ciddi politika ve tedbirlere başvurmayacaklardır. Böyle bir tutuma girmeyeceklerdir. Oysa devlet gemisi fırtınalı bir denizde kayalıklara doğru hızla sürüklenmektedir."

Fiyatı: 800.000 TL / Öğrencilere indirimli

İsteme Adresi

Binbirdirek Mah. Suterazisi Sokak. No: 6/2; Sultanahmet – İstanbul

Telefon: (0212) 518 17 32 Fax: (0212) 518 66 43

Görüşler

ABDÜL KADİR KÖKOCAK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. Araştırma Görevlisi

Rant Kollama Faaliyetlerinin Ölçülmesi

I – Giriş

Günümüzün ekonomik yapılanmasında organize olmuş veya olmamış gruplarca yapılan rant kollama faaliyetlerinin hacminin objektif olarak sayısal anlamda belirlenmesi mevcut metotlarla mümkün görünmemektedir. Ancak bazı ekonomistler rantın ölçümünü tanımlanmasına endeksleyerek ekonomik faaliyetlerin israf olarak nitelendirilmesi ile irtibatlandırmışlardır. Bazıları ise ölçümün kayıt ve belgelere bağlı olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu çalışmamızın içeriğinde konu ile alakalı kuramsal tartışmalar yer alırken pratik anlamda ise Eliakim Katz ve Jacob Rosenberg'in 1989'da 20 ülke üzerinde uyguladıkları bir ölçüm metodunun teknik detayları incelenmiştir. Bu metod 1967'lerden bu yana denenen

bu alanda yapılmış farklı uygulamalara ayrı bir boyut kazandırmıştır.

II. Ölçümün Kuramsal Analizi

Piyasa ve kamu faaliyetlerindeki israf sayılan veya sayılmayan tüm rant-kollama faaliyetlerinin hacminin objektif olarak belirlenmesi şimdilik mümkün görülmemektedir. Ekonomistler hem rant-kollama israfı sayılmayan bir takım politik ve ekonomik piyasa faaliyetlerinde hem de etkinliğin bir türlü sağlanamadığı politik piyasalarda etkinsizliğin ölçülmesinin çok zor olduğunu düşünmektedirler. Temelde rant-kollamanın bir ekonomik israf ve etkinsizlik şekli olduğunu düşünürsek, bu etkinsizliğin tanımlanmasında genel olarak bir problem var demektir. Hirshleifer'e göre geleceksel refah ekonomilerindeki ekono-

mik etkinsizlik incelemelerinde tam rekabetin olduğu düşüncesinden hareket edilmiştir⁽¹⁾. Ancak, gerçek piyasalar bu koşullara benzerlik göstermemektedir. Bu kritere göre tüm gerçek dünya piyasaları etkinsizdir. Örneğin Armertano'na göre, geleneksel monopol teorisi, piyasa koşullarına karşı tam rekabetçi normun karşılaştırılmasıyla monopol israfın genişleyeceği değerlendirilmesini yapmaktadır.⁽²⁾ Etkinlik bir tercih anlamındaki değerlendirmeleri de kaçınılmaz olarak kapsamaktadır. Herhangi bir etkinlik ölçümünün karar alıcıların karşılaştıkları kazançlar ve maliyetler içinde olması gerekir. Bununla birlikte, karar alıcıların alternatif fedakarlıklarının değeri dışardan bir gözlemci tarafından belirlenemez. Ayrıca ekonomik faaliyetlerin nihai sonucu daima faaliyeti yapan bireyin isteklerinin tatmin olması istikametinde gelişecektir. Bireyler artan konularla ilgili veriler üzerine tercihlerini yaparlar. Ekonomist kendi değer yargılarının etkisiyle diğer insanların faaliyetlerindeki israfı tanımlayabilir⁽³⁾.

İşte bu nedenledir ki, rantın ölçümü büyük ölçüde ekonomik faaliyetlerin israf olarak nitelendirilmesiyle irtibatlıdır. Politik süreçte refah transferleri elde etme girişiminde bulunan bireylerin israf edici rant-kollama faaliyetlerinin belirlenmesinde de israf kavramının tanımlanmasının önemli bir fonksiyonu vardır. Literatürde bu tanımlamaya gereken hassasiyet gösterilememiştir. Ancak Tullock ve Posner'in (1975) rekabetçi norm kullanışı ve monopollerin, tarifelerin ve işçi sendikalarının faaliyetlerinin rant-kollama israfına yol açtığı görül-

mektedir. Diğer taraftan da Bhagwati (1982) rant-kollama davranışının israf niteliği olmadığını ileri sürmüştür. Nock ise bireyler ve gruplarca yapılan tüm faaliyetlerde rant kollamayı israf olarak ifade etmiştir.

Günümüzde kamu kaynaklarından pay almaya çalışan çeşitli baskı gruplarının sayı ve hacimlerinde büyük artışlar gözlenmekte olup bu durum adeta "özel çıkar devleti"nin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Kirzhr'in gelişimci analizine göre, politik piyasalardaki kamu icraatlarında pek çok fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Mezkur analiz, zamanla yaygınlık kazanan rant-kollama çabalarının etkileri ile azalan yeniden dağılım faaliyetlerindeki problemleri tanımlamaktadır. Olsan (1982) ise uzmanlaşmış baskı gruplarındaki artışların ekonomiyi daraltıcı etkileri olduğunu ileri sürmektedir. Bunun dışında günümüz şartlarında etkin hale gelen çıkar grupları özellikle gelir dağılımı konusunda çok etkili olmaktadır. Bu ise politik yaşamın çok pahalı olmasına netice vermektedir. F. A. HAYEK'e göre piyasa düzenini bireylerin bencil davranışları değil, güçlerini kamu kaynaklarından sağlayan ve bu sayede büyük güçler kazanan organize olmuş çıkar gruplarının bencilliği tehdit etmektedir⁽⁴⁾.

Organize olmuş gruplarca yapılan rant-kollama faaliyetleri transfer toplumunun yapısı üzerinde önemli fonksiyonlara sahiptir. Bu durum ise tercih özgürlüğünü ve piyasa sürecindeki rekabeti olumsuz etkilemektedir. İşte bu tür sakıncaların ortadan kalkması yani, piyasa mekanizmasının işleyişinin sağlığı açısından ve rant-kollamanın azaltılması bakımın-

dan devletin ekonomik ve siyasi rolünün sınırlandırılması gerekmektedir. Devletin ekonomiyile olan ilişkisinin ve mesafesinin optimal sınırının tartışılarak belirlenmesiyle bu konuda devlete uygun bir rol verilebilir. Doğal olarak bu sınırın sıhhati açısından gerçeği ifade eden istatistikî verilere sahip olunması gerekmektedir.

Rant-kollamanın yol açtığı ekonomik israfın ve bunun sosyal maliyetinin tam bir isabetle ölçülmesi zor görülmektedir. Bunun nedeni ise genelde rant-kollama faaliyetlerinin kayıt ve belgelerle kanıtlanamamasıdır. Bir kısım ekonomistler ise israf kriterleriyle ele alınan rant-kollama faaliyetlerinin israf olarak tanımlanabilmesinin ekonomi dışında kalan bir konu olduğunu savunarak konunun daha çok normatif iktisat için irdelenmesinin yerinde olacağını ileri sürmektedirler.

A. KRUEGER 1974'de gelişmekte olan ülkeler olarak ele aldığı Türkiye ve Hindistan'daki ithalat kotalarının yol açtığı refah maliyetlerinin tahminini konu alan bir çalışma yapmıştır. Krueger bu çalışmasında rant - kollama maliyetini 1968 yılı rakamları ile Türkiye için GSMH'nin % 15'i olarak; 1964 yılı rakamları ile Hindistan için ise, GSMH'nin % 7'si olarak tahmini bir sonuç elde etmiştir.

Eliakim KATZ ve Jacob ROSENBERG ikilisinin 1989 yılında yaptıkları çalışmada 20 ülkeye ilişkin bütçe tahsislerine yönelik rant-kollama faaliyetleri sıralamasında ise Türkiye 7.70 ile Şili, Kenya ve İsrail gibi ülkeleri bile geride bırakarak Endonezya, Meksika ve Mısır'ın önünde 17. sırada yer almaktadır⁽⁵⁾. Bu ve buna benzer ça-

lışmalarda özellikle ortaya çıkan tablolarda oluşan sıralama ülkelerin gelişmişlik hiyerarşisiyle yakından ilgilidir. Hiyerarşik olarak oluşturulmuş gelişmiş ekonomiler az gelişmiş ülkelere daha az rant sağlama eğilimindedirler. Bu ülkeler tipik olarak hâlâ baskı gruplarının nisbi gücünde politik ve sosyal benzerlik bulmaya uğraşmaktadırlar.

Konuyla ilgili dünyada ender yapılmış rant ölçme çalışmalarından birini de R. POSNER 1975 yılında yapmıştır. *The Social Costs of Monopoly and Regulation (Monopol ve Düzenlemenin Sosyal Maliyetleri)* adlı çalışmasında *Rekabetçi Rant - Kollama Modelini* kullanarak çeşitli sektörlerde yapılan değişikliklerin sebebiyet verdiği kayıpları tahmin etmiştir. Bu çalışmaya göre kayıplar sektörler arasında farklılık arz ederek % 10'dan % 60'a kadar değişik tahminlere ulaşmıştır⁽⁶⁾.

G. TULLOCK 1980'de yaptığı çalışmada rantın niteliğine açıklık getirmek amacıyla rant - kollama ile oluşan rantlar ve sosyal refah kayıplarının ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Krueger ve Posner'in yaptıkları rant ölçümleri konunun daha bilimsel şekilde ampirik ve teorik bakımdan ekonomi çevrelerince ele alınmasına bir ölçüde imkan vermiştir. Bunlardan Laband ve Sophecleus ise rant - kollamanın sosyal maliyetini tahmine yönelik ölçümler yapmışlardır. ABD ile ilgili sonuçlar şaşkınlık vericidir. 1985 yılında ABD'de rant - kollamanın ekonomi üzerindeki sosyal maliyeti G.S.M.H.'nin % 22.6'sına tekabül etmektedir⁽⁷⁾. Bu ise G.S.M.H'sı 2 trilyon dolar civarında olan ABD ekono-

misinde hiç de küçümsenecek bir oran değildir. Sonuç olarak hangi ülkeye için olursa olsun yapılan rant-kollama tahminleri gerçek değerlerin altında çıkmaktadır.

III. Rant Kollama Faaliyetlerine Yönelik Bir Ölçüm Metodu

Eliakim KATZ ve Jacob ROSENBERG'in 1989'da "20 Ülkeye İlişkin Veriler Işığında Bütçe Tahsislerine Yönelik Rant-Kollama Faaliyetleri" adlı bir çalışma yapmıştır⁽⁸⁾. Bu çalışmada farklı amaçlarla kamu harcamalarının oransal tahsisatlarındaki toplam değişimler tesbit edilmeye çalışılmıştır. Ölçümde tahminler iki varsayıma dayandırılmaktadır:

1- Kamu bütçe harcamaları payındaki bir değişime, baskı grupları tarafından rant-kollama faaliyetinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

2- Bütçe tahsislerinde meydana gelen değişimlerde bütün rakipler tarafından katkı sağlanan kaynakların değeri konsolide bütçe tahsislerindeki değişme tutarlarına eşittir.

İşte bu varsayımlar üzerine oluşturulan denklem sonuçları da bu düşüncelerin doğruluğunu göstermektedir. Denklemimiz;

$$R_t = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n [S_i(t) - S_i(t-1)]$$

şeklinde dir.

Buna göre;

R_t = Bütçe tahsislerine ilişkin rant-kollama miktarını göstermektedir.

$S(t)$ = Önerilen bütçe teklifi

$S(t-1)$ = Bir önceki yılın bütçe teklifi

n = Bütçe yıl sayısı

Bütçe tahsislerindeki değişimlerden kaynaklanan R_t 'nin değeri seçilmiş ülkeler için 1970-1985 döneminde her bir yıl için hesaplanmıştır. Birleşmiş Milletler Kamu Finansman İstatistiklerinin esas alındığı çalışmada bütçe; Savunma, Sağlık, Eğitim, Sosyal Güvenlik, Konut, Ekonomik Hizmetler, Diğer Sivil Hizmetler ve diğer amaçlara yönelik hizmetler olarak dokuz kategoriye bölünmüştür. Bu dokuz hizmet sınıfından elde edilen veriler kamu harcamalarına yönelik olarak ortaya konulan rant-kollama faaliyetlerini içermektedir. Bu değerlendirmeler kısmen veya tamamen kamu harcamaları veya rant-kollama faaliyetlerinin ölçülmesinde sadece transferlerin kullanılmasına denk gelecek şekilde tartışılan problemi ortaya koymaktadır.

İlk formülümüzle irtibatlı olarak denklemimiz ikinci bir formülle sürmektedir. Burada her bir ülke için R_t 'nin değeri R_c ile hesaplanmaktadır.

$$R_c = \frac{1}{2} \sum_{t=1}^T R_t/T$$

R_c = Hükümetlerin bütçesel tahsislerine yönelik ülkelerindeki esas rant miktarını göstermektedir.

$c = 1 \dots m$: Ülkelerin sırasını

T = Yıl sayısı

İşlemler sonunda elde edilen formül 1'den hem R_c , hem de R_c 'nin maksimum değeri verilmiştir. 100 R_c

ile isimlendirilen 2 no'lu sütündeki numaralar rant-kollama miktarını % olarak göstermektedir.

Bu uygulamada bütçe tahsislerinin dağılımının düzeltilmesini ve hükümetin bu konudaki başarısızlığını incelemek mümkün olur. Ortaya çıkan değerler bütçenin görünümünü ve rant yoluyla elde edilen katkıların üzerinde zayıf mülkiyet haklarını göstermektedir. Ayrıca yine formülde oluşan görüntüye göre gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerden daha az rant sağlama eğilimindedirler.

Bütçe tahsislerine yönelik rant-kollama miktarını G.S.M.H.'nin yüzdesi olarak ifade edebilmek için üçüncü bir formül kullanılmaktadır. W_c ile tanımladığımız bu formül,

$$W_c = \left(\frac{G_c}{GNP_c} \right) R_c \text{ şeklindedir.}$$

Burada,

G_c = Kamu harcamalarını

GNP_c = c ülkesindeki Milli Gelir'i göstermektedir.

Buradaki ölçü hem R_c 'ye, hem de kamu ödeneklerinin G.S.M.H.'daki yüzdesine bağlı olacaktır. Bu durumda R_c kamu harcamalarının etkisizliğini ifade ederken kamu sektörünün küçülmesi gerektiği mesajını bize verecektir. Bu nedenle W_c 'ye ait sonuçlar önem atfetmektedir.

Formül 2'deki W_c 'nin değeri tablo 1'deki R_c 'nin değerine karşı gelmektedir. Burada R_c ve W_c arasında genel bir korelasyon vardır. İdari ve ekonomik sistemi oturmuş olan geliş-

miş ülkelerde, az gelişmiş ülkelerden daha düşük düzeyde katkı sağlandığı görülmektedir. G.S.M.H.'nin katkısı itibariyle sıralamada İsviçre *en düşük* rantın olduğu ülkedir. İsrail ve Mısır gibi ülkelerde rant-kollama yoluyla elde edilen kazançlara *aşırı* bir teşebbüsün olduğu, İtalya, Şili, Endonezya, Türkiye, Meksika ve Yunanistan gibi ülkelerde ise bu faaliyetlerin *yüksek derecede* olduğu gözlenmektedir. Bu ülkelerde rantların azaltılması G.S.M.H. içindeki kamu kesiminin payının azaltılması ile mümkündür.

Bu uygulamada bazı ülkelerin kamu harcamalarının birleşiminin belirlenmesinde baskı gruplarına sağlanan kazançların miktarları verilmiştir. Bunlar, kamu harcamaları pastasında nisbi olarak rant-kollama verilerinin ölçüsünü basit olarak ortaya çıkartmaya yardım eder. Bu ölçüler bir taraftan ülkelerde meydana gelen rantların karşılaştırılmasında yardımcı olurken, diğer taraftan da ödeneklere ilişkin olan ölçüler, kamu harcamalarına yönelik rant-kollama faaliyetlerinin tahmininde kullanılır. Ayrıca elde edilen bu ölçüler *Devlet Müdahalesinin Optimal Sınırı Sorununa* açıklık getirmektedir. Yazarın ayrı bir önerisi de şu ki; bu rant olayı, uluslararası kuruluşların yardım paketleriyle sorun olmaktan çıkarılabilir. Formüllerde verilen sıralama böyle durumlarda ilave bir parametre olarak kullanılabilir.

Bu uygulamada elde edilen spesifik ve metodoloji önemli bir katkıyı bu çalışma alanına sağlamaktadır. Sonuç olarak çalışmadaki yöntem daha önce bu alanda yapılmış çalışmalara ayrı bir boyut kazandırmıştır.

Sonuç

Ekonomistlerce rantın modern anlamda ele alındığı 1967'lerden günümüze kadar geçen dönemde rant kollama faaliyetlerinin ölçülmesine ilişkin kuramsal analizinde farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımların farklılığındaki ayırıcı unsur rantın israf ve sosyal maliyeti içerip içermemesi konusudur. Tullock ve Posner gibi rant kollama faaliyetlerini israf olarak değerlendiren bir kesim, rantın ölçümünün israf kavramına endekslemek suretiyle mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Diğer taraftan, Bhagwati gibi teorisyenler rant kollama davranışının israf niteliği olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bir kısım ekonomistler ise israf kriterleri ile ele alınan rant kollama faaliyetlerinin israf yönünün incelenmesinin ekonomi dışında kalan bir konu olduğunu düşünerek bunun daha çok normatif iktisat için irdelenmesinin yerinde olacağını savunmuşlardır.

Rant kollama faaliyetleri ile ilgili ölçümlerde kullanılan metodolojinin ilkinin A. Krueger (1974) Türkiye ve Hindistan'daki ithalat kotalarının yol açtığı refah maliyetlerinin tahminini konu alan çalışması ile gerçekleştirmiştir. Daha sonra R. Posner (1975) "rekabetçi rant kollama modelini" kullanarak çeşitli sektörlerde yapılan değişikliklerin neden olduğu kayıpları tahmin etmiştir. Krueger ve Posner'in yaptıkları rant ölçümleri konunun daha bilimsel şekilde teorik ve ampirik olarak ekonomi otoritelerince ele alınmasının yolunu açmıştır. Son olarak ise E. Katz ve J. Rosenberg ikilisinin 1989 yılında yaptıkları "20 Ülkeye İlişkin Veriler Işığında Bütçe Tahsislerine

Yönelik Rant-Kollama Faaliyetleri" adlı uygulamada elde edilen spesifik ve metodoloji rant kollama faaliyetlerinin ölçümüne önemli bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Hirschleifer, J., "Price Theory and Applications", 2d. Ed., Englewood Cliffs, N. J.: Prentice, Hall, s. 132, 1980.
- Amertano D., "Antitrust and Monopoly: Anatomy of a Policy Failure", New York: John Wiley and Sons, 1982.
- Buchanan, James M., "Rent Seeking and Profit Seeking", (Tercüme: A. Eker) Journal of Law and Economics, 26 (April) 1979, s. 218.
- Hayek, F.A. (1948), "The Meaning of Competition In Individualism and Economic Order", Chicago: University of Chicago Press.
- E. Katz, J. Rosenberg, "Bütçe Tahsislerine Yönelik Rant Kollama Faaliyetleri: 20 Ülkeye İlişkin Veriler", (Çev. M. Sakal), Public Choice, Vol. 60, No: 2, 1989.
- Posner, Richard A., "The Social Costs of Monopoly and Regulation" Journal of Political Economy 83 (August), s. 807-827, 1975, s. 816.

Dipnotları

- 1- Hirschleifer, J., "Price Theory and Applications", 2d. Ed., Englewood Cliffs, N. J.: Prentice, Hall, s. 132, 1980.
- 2- Amertano D., "Antitrust and Monopoly: Anatomy of a Policy Failure", New York: John Wiley and Sons, 1982.
- 3- Buchanan, James M., "Rent Seeking and Profit Seeking", (Tercüme: A. Eker) Journal of Law and Economics, 26 (April) 1979, s. 218.
- 4- Hayek, 1948; Kırzmen, 1979, s. 85.
- 5- E. Katz, J. Rosenberg, "Bütçe Tahsislerine Yönelik Rant Kollama Faaliyetleri: 20 Ülkeye İlişkin Veriler", (Çev. M. Sakal), Public Choice, Vol. 60, No: 2, 1989
- 6- Posner, Richard A., "The Social Costs of Monopoly and Regulation" Journal of Political Economy 83 (August), s. 807-827, 1975. s. 816.
- 7- Laband ve Sophecleus, 1987, s. 127-133.
- 8- E. Katz, J. Rosenberg, "Bütçe Tahsislerine Yönelik Rant Kollama Faaliyetleri: 20 Ülkeye İlişkin Veriler", (Çev. M. Sakal), Public Choice, Vol. 60, No: 2, 1989.

Görüşler

RAMAZAN GÖKBUNAR

Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Araştırma Görevlisi

Küreselleşme Sürecinde İşgücü

Prof. Dr. Hans Jürgen Schlosser, "**Küreselleşmiş Bir Ekonomide İşgücünün Geleceği**" konulu tebliğinde; şu görüşlere yer vermiştir.

Günümüzde OECD ülkelerinde 35 milyondan fazla insan işsiz ve artık iş aramaktan vazgeçenlerin veya istemelerine rağmen kısa süreli çalışmayı kabul etmiş olanların sayısı yaklaşık 15 milyon olarak tahmin edilmektedir. Latin Amerika ülkelerinin çoğunda işsizlik % 8-10 civarındadır. Hindistan ve Pakistan'da ise % 15'i aşmaktadır. Doğu Asya ülkelerinde ise bu gün % 3 gibi işsizlik oranı ile yaklaşık bir tam istihdam durumu hakimdir. Bu rakamlar bize Doğu Asya ile karşılaştırıldığında batılı sanayileşmiş ülkelerin dünya ekonomisindeki ağırlıklarının gerek ekonomik sorunlar gerekse ik-

tisadi güç açısından yitirmekte oldukları yolunda ışık tutmaktadır. Bu gün Dünya ihracatının yaklaşık % 40'ının Asya da üretildiği ve Dünya enerji tüketiminin, aynı zamanda çevre kirliliğinin % 50'sinin OECD dışındaki ülkelere düşmesi de bu insicama dahildir.

Ortalama nitelikteki bu rakamlar tek başlarına ele alındıklarında farklı görüntüler verebilmektedir. Wall Street Journal'da 1994 yılında işsizlerin sayısının 160 milyon olduğunu ve bunların 30 milyonunun sadece bir tek yıl içinde işten atılanların oluşturduğunu ileri sürülmektedir. Aynı şekilde batılı ülkelerde de, Almanya'da 1996 yılı itibariyle işsizlik oranı % 15-16 arasında, Belçika'da % 22, İspanya'da % 25'in üzerindedir. ABD'de ise bugün hemen hemen tam

istihdam hakimdir. Japonya'da işçi sendikaları, 1980 yılından beri 10.000 "Karoşi" olayının (aşırı çalışma nedeniyle ölüm) gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

Günümüzde iş gücü pazarına ilişkin üç konseptiyon;

– **ABD Modeli:** Bu modelde, pazarların yeniden düzenlenmesi, aşağı ve kısmen orta düzeyli gelir kesiminde ücretlerin düşürülmesi ve sendikaların gücünün sınırlandırılması, işgücü pazarında "ücret ve ateş" (hire and fire) ilkesi geçerlidir. Amerikan ekonomisti Kenneth Boulding bu modele "Kovboy Kapitalizmi" demektedir.

– **Alman Modeli:** Fransız ekonomisti Michel Albert tarafından Amerikan kapitalizminin tam tersini ifade etmek üzere "Ren Kapitalizmi" olarak ifade edilen Alman Modeli, sosyal muhataplık, karşılıklı anlaşma, yuvarlak masa, iş için yoğun aksiyonlar ve birlikler ilkelerine dayanmaktadır. Geçmişte bir çok ülke tarafından hayranlıkla karşılanan bu model bugün uluslararası arenada "German Disease"den yani Alman hastalığından söz edilmektedir. 1950'li yıllardan beri işgücü pazarı politikası ile ilgili temel model, geniş kapsamlı sosyal ek edimlerle ve çalışanın daha güçlü hatta duygusal bağlarla işletmeye ve onun bulunduğu bölgeye bağlı olması şartlarına dayalı bir ömür boyu işyeri esaslı modelidir.

– **Avrupa Birliği Komisyonu Modeli:** Daha çok Fransız etkisi altında geliştirilmiş olup, büyümenin ve istihdamın politika yoluyla yapılabilceği ve planlanabileceği esasına da-

yanır. Hemen hemen bütün sorunların çözümlenmesinin tek çaresi olarak alt yapının iyileştirilmesi konusunda kararlı bir politikanın izlenmesi, özellikle Avrupa karayolu, demiryolu, telekomünikasyon ağlarının ve gerekli araştırma kurumlarının kurulması gösterilmektedir. Bu modele, Avrupa halklarında, idarelerinde, bölgelerinde bağımsızlıklarından daha ikincil statüye düşmekten korkanların giderek artmakta olan direnişleri ile karşılaşmaktadır.

Çeşitli konseptiyonların başarı sağlamaları, bunların dünya ekonomisi ile ilgili hangi çevre içinde geçerli olacaklarına göre değişmektedir. İşte bu çevre fevkalade hızlı bir değişime tabi olup, böyle bir değişim, kısaca yeni teknolojiler ve manejman konseptleri esasına dayalı olarak çalışma dünyasının globalize edilmesi ve değişimi olarak ifade edilmektedir. Globalize edilme sözü ile bugün dünya ekonomisinin birleşip kaynaşması ile ilgili yeni bir aşama anlatılmak istenmekte olup, bu aşamada fiilen mevcut olan ulusal sınırlar, düzenlemeler ve ekonomi politikaları giderek daha fazla anlamsız hale gelmektedir. Çünkü artık bir ürünün hangi ülkede üretildiği söylenememektedir. **Daha şimdiden gelecekte "Maid in Germany" ya da "Main in Japan" deyimlerinin yerini "Made by Siemens" ya da "Made by Toyoto" sözlerine bırakmaları gereğinden söz edilmektedir.**

Globalizasyonun işgücü pazarı yönünden oluşturduğu sonuçlar:

– Menşee rekabeti şiddetlenmekte, her işyeri uluslararası ticaret konu-

su olabilecek olan ürünlerin üretilmesinde tüm dünyada aynı üretimle uğraşmakta olan her iş yeri ile rekabet halindedir.

– Rekabet ortamı giderek daha çok düşmanca ve kurlsız nitelik kazanmaktadır. Dünya ekonomisi soğuk ve acımasızdır. Daha dün güvenli ve avantajlı bir biçimde mal teslim etmekte olan kimse, bugün yeni girişimcilerin pazara girmeleri halinde, müşterilerini kaybedebilmektedirler. Bu gösterilen dürüstlük (Loyalite) giderek daha fazla pahalıya mâl olmaktadır.

– Sosyal Pazar ekonomisinin Ren Kapitalizmi baskı altına girmektedir. Rekabet karşısında çevre bölümlenmesi, güvenli ve korunma gibi modeller tartışma konusu yapılmaktadır. Mevcut teşebbüslerin işyerlerini ve diğer aktif sermayelerini devlet ve diğer ilgili birlikler ile korunması, üçüncü kişiler, yani çalıştıkları bir iş yeri bulunmayan kimseler aleyhine bir nevi tuzak kurulması izlenimini uyandırmaktadır. Bu arada belki özellikle Federal Almanya'nın kurucu neslinin son yakınlarını, yani Ren kapiatizminin babalarının ve önderlerinin yaş nedeniyle bu dünyadan geçmiş olmaları önem taşıyabilir.

Globalizasyonu sağlamak olan teknik yenilikler, mikro elektronik ve yeni iletişim teknolojileri, diğer manejman konsepsiyonları ile birlikte çalışma dünyasını da değiştirmektedirler. Batı Almanya'nın savaş sonrası sanayileşme modeli bugün geçerliliğini yitirmektedir. Üretimde doğrudan doğruya yapılmakta olan iş, giderek daha çok, çok yüksek rasyonelleştirme rizi-

kosu altında bulunan az nitelikli yabancı işçilere yapılmakta buna karşılık garantili işler uzman Alman işçilerine düşmektedir. Mesleki yükselme, "üretimden uzaklaşma" yoluyla olmaktadır. İşyerinin üretiminden ne kadar uzaklaşırsa, bu işi yapmanın mesleki düzeyi de o kadar yüksek olur. Bir diğer sonuç da, müstahdemlerin işçilere göre daha fazla imtiyazlı kılınmalarıdır. Gelir ve statü düzeyi öncelikle alınmış olan ilk eğitime tabi olup, kariyerler daha önceki başarılarla bağlıdır. Manejman açısından bu modele "Direktorial" kapatalizm uygun düşmektedir. Çok ayrıntılı biçimde derecelendirilmiş olan örgütler, sınırlandırılmış bölümler, yukarıdan karar verme ve aşağıda icra, tabloyu belirlemektedir. Burada işçiler askerler, ustalar başçavuşlar, yöneticiler de subaylar durumundadırlar.

Günümüzde geleneksel yönetim hiyerarşisinin yerine çok yönlü olarak oluşturulmakta olan ekipler geçmektedirler. Bu ekipler doğrudan doğruya üretim yerinde görevlendirilmektedirler (grup çalışması, Lean Management, Kaizen v.s.). Bir kimsenin ne kadar çok karar verme yetkisine sahipse o kadar çok problemden uzak olduğu devirler artık geçmiştir. İşçiler, mühendisler, programcılar birbirleriyle sıkı bir işbirliği içinde çalışmaktalar, ortaklaşa yeni görüşler üretmekte ve bunları direkt üretim sürecinde iyileştirme sağlamak için yararlanılmaktadır. Üretimde kullanılmakta olan ekip nispeten büyük müdahale imkanlarına sahiptirler ve gerekli tamiratları çoğu zaman bizzat yapmaktadırlar ve güçlükleri gidermektedirler. Karar verme yetkisinin elden geldiğün-

ce aşağıda ve yine elden geldiğince üretimin yakınında bir yere yerleştirilmesi, işi bitirmekte olan yerlerin bir değerlendirilmesi ve işçilerin bir statü kazanması, buna karşılık birçok durumlarda da müstahdemlerin bir statü kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Bazıları için böyle bir değişime aynı zamanda "cepheye inme" anlamını taşımaktadır. Doksanlı yıllar sanayi ülkelerinde yeni bir işçi ve müstahdem kültürünü getirmektedir ve eski hiyerarşiler de sallanmaya başlamışlardır. Sorumluluk ve kişisel inisiyatif emretme ve itaat etmenin yerine geçmektedir, karar verme yetkisi bugün herkeşe karşı ileri sürülebilir bir yetki niteliğini taşımaktadır. Haberleşme özgürlüğü, ekip ehliyeti, yaratıcılık ve genelleştiricilik, kısmen faaliyetle ve kısmen de meslekle ilgili gerekleri bertaraf etmektedirler.

Globalleşme ve yeni çalışma kültürü aynı paranın iki yüzü gibi olup, bunlar sanayileşmenin henüz başında bulunan yeni yeni ülkelerin yeni teknolojileri ve manejmanı sistemleri ile ve ekonomik toparlanma süreçleri ile nakşedilmişlerdir. Globalize edilmiş dünya ekonomilerinde 1/2X2X3 formülü geçerlidir. Mevcudun yarısı kadar insan çalıştırıp bunlara iki kat ücret vermek ve böylece bugünkünün üç katı değer üretmek. Bunun yeterince sık biçimde tekrarlanması halinde teşebbüslerde geriye sadece küçük bir çekirdek personel kalır ve bu personel iş başarısının temel unsurunu oluşturur. Teşebbüsler her şeyi bizzat yapmak yerine aralarında şebekeler, ittifaklar, ünyonlar (Allianzen), gruplar (Clans) oluşturmaktadırlar; ancak bu yapılırken değişmekte

olan, projeye ilgili ittifaklar hercümercünde bireysel teşebbüsün sınırlarını hâlâ tam olarak çizmek güç olacaktır. Çekirdek personeller, sınıai uzmanların yeni bir elitini oluşturmakta olup, bu elit, hiçbir şekilde hafta ritminde olduğu gibi değil, çok katı biçimde çalışmakta, yüksek gelir elde etmekte ve kendi geliri ile sosyal güvenliğini de sağlayabilmektedir. Çekirdek personeller "yaratıcı ön çalışmaları" yapmaktadırlar. Bunlar yüksek kalitelidirlere, yüksek öğrenim görmüşlerdir ve eşit haklara sahip timler içinde yaratıcı faaliyetler göstermekte olup, bu timler tüm dünya da paylaşılmış olabilirler. Bu personel mühendislerden, avukatlardan, telekomünikasyon uzmanlarından, planlayıcılardan, dizayncılardan, maliye uzmanlarından, yazarlardan v.s. oluşmaktadır. Bunların temel kalifikasyonları onları "on the job" (iş esnasında) giderek daha fazla geliştirmektedir.

Amerika'da iyi kalifikasyonlu, fakat "Outsourcing"ın ve "Lean Management"ın kurbanı olmuş olan birçok işsizler, kendi firmalarını, kendilerinden başka bir kimseyi istihdam etmeksizin, kurdular. Bu sebeple bunlara bağımsızlar değil, "kendi kendilerinin müstahdemi" denmektedir. Bunlar, bilgisayarlı, fax cihazlı, modemli işyerleri ile çoğu zaman kendileri gibi olan diğer bağımsızlarla şebeke kanalıyla bağlantılı olarak yüksek kaliteli hizmetler sunmuşlardır. Bu şaşırtan ve kısmen kaydettikleri başarıya kendileri de hayret etmekte olan kazananlar tam anlamıyla yeni çalışma dünyasının modellerini sergilemektedirler. Bunlar bu arada yeni iletişim ve çalışma araçlarına da alışmışlardır, esnek

davranmaktadır ve kendileri, günümüzde geleneksel anlamdaki bir teşebbüsün geleceğinin ne kadar güvensiz olduğu deneyimini yaşamış kimseler olarak artık herhangi bir sürekli istihdam işleminden kaçınmaktadır. Evlerinden iş yönetmek (Home Based Business) kavramı onları korkutmaktadır. Onlar çeşitli şebeke tesislerinde özel müşterileri için (Customizin) bilgisayar 'software'i üretmektedirler, ekspertizler atamaktadırlar, pazarlama görüşleri geliştirmekte, pazar araştırması yapmakta veya başkaca teknik hesaplamaları vermektedirler. Verilen bir işin bu hizmetleri görmekte olan kimse için fazla gelmesi halinde kendisi ilgili pazarda gerekli yetkiye sahip muhataplar bulmakta, onlarla projenin bitirilmesinden sonra sona erecek olan kısa süreli bir anlaşma yapmaktadır. Bağımsızların iletişim aracı Internettir. Kendileri bu kanalla iş muhataplarını, bazen de müşterilerini aramakta ve fikir alışverişinde bulunmaktadır.

Amerika'nın ücret ve atış sistemi, sosyal güvenliğin artık bir kimsenin herhangi bir teşebbüste sürekli olarak istihdam edilmiş olup olmadığına bağlı olmadığı sonucunu doğurmuştur. Bu sistemde bağımsızlık durumuna verilen önem, sosyal bakımdan ömür boyu işyerinin güvenlik altında olması modelinin esas alınmakta olduğu ekonomilerden daha fazladır.

İşgücü pazarı rizikosunun iki boyutu vardır. Bunlar; "işyerini kaybetme rizikosunu," "işsiz bir kimse olarak yeni bir işyeri bulamama rizikosu"dur. "Ren kapitalizminin" riziko karışımı

globalize edilmiş olan bir dünya ekonomisinde ömür boyu işyeri güvenesi, hummalı, önceden tahmin edilemez ve dostça nitelikte olmayan dünya pazarına sadece yılda bir değil belki de ayda bir ayak uydurmak zorunda olan teşebbüsler tarafından verilemediği için artık ayakta duramıyorsa, o zaman işsizlerin işgücü pazarına girmelerinin kolaylaştırılmaması halinde işgücü pazarı rizikosunu artırır. Ren modeli gibi mevcut işyerlerinin muhafazası esasına değil, tam tersine insanların işgücü pazarı yeteneklerinin muhafazası esasına dayanan "Employability" görüşü önemlidir. Bu görüş, güvenlik altına alınması bugün işyerinin güvenlik altına alınması ile değil, tam tersine elden geldiği kadar çok yönlü olarak ve yüksek düzeyde çalıştırılabilirlik konusundaki kişisel yetenek yoluyla yani "employable" ile sağlanabilir. Bu arada söz konusu kalifikasyon, eski dev yetenekler ile sen-dikalar arasında mevcut olan genel nitelikteki güvenlik sistemlerinin yerine geçmiş bulunan güvenlik sistemlerinden ibarettir. Employability kavramı, eğitim, itibar, statü, saygı, ek olarak kazanılmış yetenekler. Bu arada Employability ile iş güvenliğinin sağlanması, işverenin diğer hususlar yanında, "kendi çalışanının sahip olduğu yeteneklerle ilgili tüm potansiyelinden yararlanmak", "çalışana ondan somut olarak işyerinde göstermesi istenilen bilgi ötesinde gelişme şansı verme" yükümlülükleri üstlenmesi gerekir. Devlet açısından Employability görüşünün doğal bir sonucu olarak işsizliğin egemen olduğu dönemlerde temel ilkeye sadık kalınarak kalifiye etmenin teşvik edilmesi gerekir. Böyle bir durumda sosyal sistem, Hire

and Fire halinde kalifiye edici bir intikal yardımıyla başka bir şey olmaz. Bağımsızlar ve Employability ile ilgili modeller iş bulma mücadelesinde defansif değil tersine ofensif nitelikte olup, bunların her ikisi de işgücü arzının genişletilmesi amacını gütmektedirler.

Hem ofensif hem de aynı zamanda defansif unsurları içermekte olan Komunitarizm modeli, bağımsız çalışan haline gelmeyen veya Employability elde edemeyen işsizleri kamuya yararlı işlerde çalıştırmak sorunundan ibarettir. Bu model ortaklıklar anlamını ön plana çıkarmaktadır. Komunitarizm modelinin savunucularından Jeremy Rifkin, "Şimdi ekonominin ve devletin, halkın en önemli ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olduğu şu anda insanlar zorunlu olarak tekrar etrafa bakınmak ve yeni hayatiyet kabiliyeti olan birlikler kurmak ve buna dünya pazarının kişisel nitelikte olmayan güçlerine ve yönetim mekanizmasının acizliğine karşı yapmak zorundadırlar". Komunitaristler çalışma sorununun çözümünü "üçüncü sektörde" yani ihtiyari nitelikte olan sosyal çalışma alanında görmektedirler; bu alanda insanın hencinsine, onunla pazar ilişkisine girmek yerine, zaman ayrılmaktadır. Bu görüşe göre politika, pazarlama ekonomisi sektöründeki değer üretiminin giderek artmakta olan kısmının üçüncü sektöre aktarılmasını ve böylece lokal yapıları ve sosyal birleşmeleri güçlendirmeyi sağlamak zorundadır. Sadece Almanya'da 300.00'den fazla

gönüllüler örgütleri mevcuttur ve üçüncü sektörde sürekli şekilde istihdam edilmiş olarak tarım sektöründen daha fazla ve banka ile sigortalılık alanında çarşıların da yarısı kadar insan çalışmaktadır. Üçüncü sektör modelinin önemli bir sorunu onun nasıl finanse edilmesi olup, iş arkadaşlarına aynı zamanda ücret ödemekte olan çoğunlukla Non-Profit Örgütleri % 80-90 oranında Devlet tarafından desteklenmektedirler.

Sonuç

Globalleşme ve enformasyonun gelişmesiyle birlikte çalışma yaşamında büyük bir değişim süreci söz konusudur. Bu değişim işletmelerdeki orta yönetim kademesini azaltacak, geleneksel çalışma ortamı olan büroların işin yerine getirildiği yer olmanın ötesinde bir önemi kalmayacak ve büro ortak betyinsel üretim merkezi haline gelecek. Artık iş, gelecekte ya tele-çalışma olarak evde, ya da lap top bilgisayarlarla yolda yapılacak. Dolayısıyla, eğitim sistemimiz bilgi çağının arkasında kalmayacak insan yetiştirilebilir hale getirebilmek için eğitim alanında toplam kalite yönetimi v.b. çağdaş gelişmelere yer vermeliyiz. İnsan kaynakları politikalarımızı, istihdam garantisi sağlama yerine sürekli pazarlanabilir niteliklere, beceri, deneyimlere sahip insanlara yönelmeliyiz. Ayrıca, multimedya dizayncılığı, software teknisyenliği, sistem hizmet elemanlığı gibi yeni meslek alanlarına önem verilmelidir.

İnternet'te şube açan banka!

Garanti'nin İnternet şubelerinde; repo, EFT-Elektronik Fon Transferi (başka bir bankadaki hesaba havale), hesaplar arası ve üçüncü şahıslara havale, döviz alım satım, fon alım satım, fatura ödemeleri, otomatik ödemeler, hesaptan kredi kartı borcunun ödenmesi, şifre değişikliği işlemlerini yapabilirsiniz.

Ayrıca; hesap bakiyenizi, hesap hareketleri ile karton bilgilerinizi, çek ve senet deponu-son dönem kredi kartı ekstresini, kredi kartı işlemlerini, kredi kartı limitinizi ve kullanılabilir kısmını, yatırım portföyünüzü görüntüleyebilirsiniz.

Ücretsiz İnternet şifreniz için, başvurunuzu İnternet aracılığıyla ya da herhangi bir Garanti şubesine gelerek yapabilirsiniz. Ayrıntılı bilgi için, (0-212) 656 94 00 numaralı telefonu arayın.

 GARANTİ

Başka bir arzunuz?

SİZ DE ABONE OLUN!

«Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi»ne abone olanlar,
«Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi»ni önce okuyanlardır.

Adı Soyadı :

Firma Adı :

Adres :

Posta Kodu : Tel:

Abone olmak istiyorum.

Yeniden abone olmak istiyorum.

Lütfen temsilcinizi gönderin (İstanbul'da oturanlar için).

«BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR» Aylık Dergi, 12 sayı için 1998 Yılı Abone Koşulları;

YURT İÇİ

6 Aylık: 3.000.000.- TL

1 Yıllık: 5.400.000.- TL

YURT DIŞI

6 Aylık 25 \$

1 Yıllık: 40 \$

Not: Öğrencilere % 40 indirim yapılmaktadır.

Abone bedeli (.....) TL, aşağıdaki işaretli banka hesabınıza havale edilmiştir.

T. İş Bankası
Cağaloğlu Şubesi
Hesap No: 256319

Akbank T.A.Ş.
Nişanca Şubesi
Hesap No: 10469-5

Yapı Kredi Bankası
Çemberlitaş Şubesi
Hesap No: 2269-9

Ziraat Bankası
Beyoğlu Şubesi
Hesap No: 768

T. Ticaret Bankası
Nuruosmaniye Şubesi
Hesap No: 21345

«EKONOMİK VE SOSYAL YAYINLAR A.Ş.» adına, abone bedeline ilişkin, bankaya yatırdığınız mabzuzun (ve öğrenci iseniz, öğrenci kimliğinizin) fotokopisini, yukarıdaki abone formu ile birlikte lütfen, «Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi; Binbirdirek Mahallesi, Suterazisi Sokak, No. 6 / 2; 34400 Sultanahmet – İSTANBUL» adresine gönderiniz. Ya da şu numaraya Fax geçebilirsiniz: (0 – 212) 518 66 43 • Tel: 518 17 32

Biravo!

Efes Pilsen'in spora, kültüre, sanata verdiği destek artarak devam edecek... Sportmence yarışmanın, hayatı güzelleştirmenin, hayattan tat almanın heyecanını sizlerle paylaşmak için.

EFES Pilsen

Güzel bir dünyanın içeceđi

“Hayatın iki yüzü”

... bazıları yalnızca bir yüzünü yaşar.

OYAK SİGORTA